Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
З.М. Бобур номидаги Андижон давлат университети
миллий гоя:
маънавият асослари ва ҳуқуқ таълим йўналиши

IV босқич «А»гурух талабаси Солиев Азизбекнинг

Халқаро хусусий ҳуқуқда ҳуқуқий муносабатлар
мавзусидаги

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий рахбар: Кат. ўқ. М. Содиқова

Битирув малакавий ишини топширган сана: _____

Ҳимоя қилинадиган сана: _____

Андижон -2014 йил

Mundarija

Kirish …….....3-9

I BOB. xalqaro xususiy huquqda huquqiy munosabatlar……...10

1.1 Xalqaro xususiy xuquqda oilaviy munosabatlar ……..10-21

1.2 Xalqaro xususiy huquqda kollizion normalar ……22-36

II BOB. Xalqaro hususiy huquqda shartnoma munosabatlar……..36

2.1 Xalqaro hususiy huquqda shartnomaviy munosabatlarning uziga xos xususiyatlari……...36-49

2.2 Mehnat munosabatlariga oid xalqaro konvensiyalar va shartnomalar……...50-63

III Xulosa ……..64-67

VI Foydalanilgan adabiyotdar ro‘yhati……. 68-70

K I R I SH

O‘zbekiston xalqaro maydonda dadil qadam tashlamoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining Xavfsizlik Kengashi 1992 yil 29 yanvarda O‘zbekistonni BMT a’zoligiga qabul qilishni tavsiya etdi. 1992 yil 2 martda O‘zbekiston hozirgi zamonda dunyoda eng nufuzli xalqaro tashkilot BMTga a’zolikka qabul qilindi. Bu kun O‘zbekiston hayotida eng ulug‘, unutilmas tarixiy kunlardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

O‘zbekiston o‘z mustaqilligining ilk davrida ko‘pgina obro‘li xalqaro jamiyatlar, iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlarning teng huquqli a’zosi bo‘ldi. Jahondagi rivojlangan mamlakatlar bilan savdo iqtisodiy munosabatlarni o‘rnatdi. Respublikaning ishonchli, istiqbolli hamkori sifatida obru e’tibori ancha mustahkamlandi.

O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi unga demokratik, huquqiy davlat prinsiplari asosida taraqqiy etgan fuqarolik jamiyatini qurish hamda uni rivojlantirishga zarur shart-sharoit yaratib berdi. SHu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasida insonparvar, demokratik va huquqiy davlat qurishning strategik vazifasi belgilab berilgan bo‘lib, butunjahon hamjamiyati tomonidan umume’tirof etilgan, xalqaro huquq normalariga muvofiq keladigan, inson huquq va erkinliklari ta’minlanadigan huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurish uchun zarur qonunchilik asoslari, tashkiliy tuzilmalari ko‘rsatib berildi.

Ba’zi mamlakatlarda xalqaro xususiy huquq sohasining tarkibiy qismi faqat kollizion normalardan tashkil topishi mumkinligi, boshqa chet el fuqarolarining huquqiy holatini, xalqaro fuqarolik protsessini tartibga soluvchi normalarga taalluqli ekanligi mamlakatlarda, Germaniya, Fransiya, Vengriya, Bolgariyada xalqaro xususiy huquq. xalqaro kollizion huquq deb yuritiladi.

Halqaro xususiy huquq kollizion va moddiy huquqni qo‘llashning umumiy qoidalari bilan bir qatorda xalqaro fuqarolik protsessiga oid masalalari ham o‘rganildi. CHet el elementi bilan murakkablashgan xalqaro mulkiy munosabatlar sodir bo‘lganda faqat qo‘llanishi lozim bo‘lgan huquq emas, balki bu huquqni belgilovchi vakolatli organ, muayyan ishni ko‘rishning protsessual shakli va tartibi haqida muammolar vujudga keldi. [1]

Fuqarolik huquqi sohasi va xalqaro xususiy huquq sohasi tabiati jihatdan bir-biriga o‘xshash munosabatlar asosida tashkil topgan bo‘lib, xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi natijasida ularda mazmunan o‘zgarish yuz berdi, xalqaro xususiy huquq nisbiy mustaqil huquq sohasi sifatida namoyon bo‘la boshladi. Lekin aslida bu huquq sohalarining normalari chet el

[1] . Международное частное право. Учебник под. ред. Марышева Н.И. М.: "Контракт". 2000.

elementlari bilan murakkablashgan munosabatlarni tartibga solishda birgalikda harakat qildi. Xalqaro xususiy huquqdagi kollizion normalar fuqarolik huquqidagi oila huquqi, mehnat huquqi, fuqarolik protsessual huquqi moddiy normalariga havola qildi, munosabatlarning turlari va shakllariga qarab ularning qaysi birini qanday sharoitda qo‘llash kerakligini ko‘rsatib turadi va buning natijasida ular ishtirokida ma’lum darajada umumiy qoida tashkil topadi, muayyan sharoitda vujudga kelgan aynan munosabatga nisbatan qo‘llanadi.

Kollizion normalar chet el elementlari bilan murakkablashgan fuqarolik huquqiy munosabatlarni tartibga solmaydi, ularning vazifasi asosan qo‘llanishi zarur bo‘lgan biron bir davlatning ichki moddiy huquqi normasini ko‘rsatishdan, ya’ni unga havola qilishdan iboratdir.[1] Kollizion norma vositasida vujudga kelgan munosabatlarni kelajakda tartibga solinishi ma’lum huquqiy sohaning moddiy-huquqiy normasi vositasida amalga oshiriladi.[2]

Fuqarolik huquqiy va xalqaro xususiy huquq normalarini bir-biridan ajratib, yoki ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yib bo‘lmaydi, fuqarolik huquq normalarisiz xalqaro xususiy huquq normalarini qo‘llashning iloji bo‘lmaganidek, kollizion, ya’ni xalqaro xususiy huquq normalarisiz moddiy huquq normalarini xalqaro mulkiy, mulk bilan bog‘liq shaxsiy, oilaviy, mehnat munosabatlari va protsessual harakatlarga nisbatan qo‘llab bo‘lmaydi, ular birgalikda vazifani bajarishga qaratiladi. Xalqaro xususiy huquqning tuzilishi uning normalari vositasida tartibga solinadigan munosabatlarni tabiati jihatdan fuqarolik huquqiy munosabatlariga o‘xshash bo‘lgan, muayyan institutlardan, foydalanish maqsadi, vazifasi va qo‘llanish doirasi bo‘yicha turli huquq normalarining yagona majmuasi sifatida tashkil topgan alohida huquq sohasidan iborat. Tartibga solinadigan munosabatlar xarakteri, ularning mohiyati, mazmuni, ularda qatnashuvchi sub’ektlar va ular o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalarning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra xalqaro xususiy huquq soha sifatida umum huquqiy tizimda alohida o‘rin egallaydi.

Ijtimoiy jamiyat va davlat qurilishi asosiy g‘oyalari va tamoyillari o‘z aksini topgan konstitutsiyaviy normalar boshqa huquq sohalari kabi xalqaro xususiy huquq normalarining mohiyatini va ahamiyatini belgilab beradi. Konstitutsiyaning asosiy qoidalari xalqaro xususiy huquq normalarining mazmunini, ahamiyatini ifoda etishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi:

---

[1] **А.Б. Левитин диссертациясидан.**

Ерпылева Н.Ю. Коллизионные вопросы в современном частном праве./ Законодательство и экономика. 1998, №2.

Mustaqillikka erishgach O‘zbekiston o‘z Konstitutsiyasiga muvofiq o‘zining milliy davlat va ma’muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining tizimini o‘zi belgiladi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshirmokda**.**

O‘zbekiston Konstitutsiyasiga muvofiq chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning huquq va erkinliklari O‘zbekiston fuqarolarining huquq va erkinliklari bilan tenglashtiriladi va xalqaro huquq normalariga muvofiq ta’minlandi. Ular O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari va xalqaro shartnomalari bilan belgilangan burchlarni ado etadilar [1]

O‘zbekiston fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur etkazmasliklari kerak. Konstitutsiyaviy tizim va ahloq asoslarini, boshqa shaxslarning salomatligi, davlat mudofaasi va uning xavfsizligini himoya qilish maqsadida zaruriyat tug‘ilgan taqdirda shaxs va fuqaroning o‘z huquq va erkinliklari tegishli darajada cheklangan bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston hududida qonuniy asosda yashab turgan har qanday shaxs, O‘zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish huquqiga egadir .

Har bir shaxsga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari ning g‘ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlandi .

O‘zbekiston Respublikasining Oliy Kengashi tomonidan 1990 yil 20 iyunda "Mustaqillik Deklaratsiyasi"[2] qabul qilindi. O‘zbekiston davlat hokimiyatining Oliy idorasi respublikamizda yashovchi har bir kishining farovon xayot kechirishini ta’minlashni o‘zining bosh maqsadi deb bilib, O‘zbekiston xalqining kelajagi uchun tarixiy ma’suliyatni his etgan holda, xalqaro huquq qoidalariga, umumbashariy qadriyatlarga va demokratik tamoyillarga asoslanib respublikamizning Davlat mustaqilligini e’lon qildi. O‘zbek davlatchiligi rivojidagi bu olamshumul tarixiy voqeani respublika fuqarolari bilan birga taraqqiyparvar jamoatchilik zo‘r shodlik va ko‘tarinki ruh bilan kutib oldi.

O‘zbekiston Respublikasi Mustaqil davlat sifatida 1992 yil 8 dekabrda o‘z xalqining xohish-irodasini aks ettiruvchi, mohiyati va mazmuni jihatdan yangi Konstitutsiyasini qabul qildi. Konstitutsiya Respublikada ro‘y bergan ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, mustaqillik

[1] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси “Ўзбекистон” нашриёт - матбаа ижодий уйи. 2010 й. 23.М

[2] Совет Ўзбекистони. 1990 й. 21 июн

[2] Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1991 й. 11-сон, 245-м.

yo‘lida erishilgan yutuqlarga yakun yasadi va o‘zining 1-moddasida "O‘zbekiston - suveren demokratik respublika"[1] deb tasdiqladi va uning mustaqil davlat bo‘lishiga qonuniy asos soldi.

Mustaqillikka bag‘ishlangan oliy maqomli qonunlarda va o‘tkazilgan umumxalq referendumida o‘zbek xalqining erki irodasi, orzu-istaklari mujassam ifodalandi. Insonning kamoloti, uning erkinligi, yuksak turmush darajasi, farovon hayoti va faol mehnat qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish oliy maqomli hujjatlarning mazmunini tashkil etadi. O‘zbekistonni mustaqil davlat sifatida dunyodagi deyarli barcha nufuzli katta davlatlar tan oldi va diplomatik munosabatlar o‘rnatdi. Bugungi kunga kelib O‘zbekistonni tan olgan davlatlarning soni 150 dan oshib ketdi, ularning 80 dan ko‘pi bilan diplomatik munosabatlar o‘rnatish to‘g‘risida shartnomalar imzolangan.

O‘zbekiston xalqaro maydonda dadil qadam tashlamoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining Xavfsizlik Kengashi 1992 yil 29 yanvarda O‘zbekistonni BMT a’zoligiga qabul qilishni tavsiya etdi. 1992 yil 2 martda O‘zbekiston hozirgi zamonda dunyoda eng nufuzli xalqaro tashkilot BMTga a’zolikka qabul qilindi. Bu kun O‘zbekiston hayotida eng ulug‘, unutilmas tarixiy kunlardan biri xisoblanadi.

O‘zbekiston o‘z mustaqilligining ilk davrida ko‘pgina obro‘li xalqaro jamiyatlar, iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlarning teng huquqli a’zosi bo‘ldi. Jahondagi rivojlangan mamlakatlar bilan savdo iqtisodiy munosabatlarni o‘rnatdi. Respublikaning ishonchli, istiqbolli hamkor sifatida obru e’tibori ancha mustahkamlandi.

Mustaqil davlat O‘zbekiston o‘z tashqi siyosatini shakllantirishda xalqaro jamoatchilik tomonidan tan olingan tamoyillarga amal qilgan holda, o‘z kuch qudratiga, ma’naviyatiga, o‘tmish ajdodlar va avlodlar mehnati bilan yaratilgan o‘z xalqining salohiyatiga tayanmoqda. Bu tashqi munosabatlarda ochiq, teng huquqli va o‘zaro foydali hamkorlik qilish, xalqaro huquqning umum e’tirof etilgan qoidalariga rioya etishdan darak beradi.

YAngi jamiyatni barpo etish yo‘lida O‘zbekiston o‘ziga xos taraqqiyot yo‘lini tanladi, ma’naviy va milliy qadriyatlarni tiklash, millatlararo totuvlikni ta’minlash, iqtisodni mafkuradan xalos etish, tadbirkorlikni rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilish asosida bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o‘tishni jadal amalga oshirmoqda.

Bitiruv malakaviy ishining dolzarbliligi: bitiruv malakaviy ishi mavzusi hozirgi jamiyat taraqqiyoti davrida alohida o‘ringa egadir. Xalkaro xususiy huquq fanida fuqarolik huquqiy munosabat ishtirokchilari yangicha tavsifga ega bo‘lgan sub’ekt hisoblanadi.

1.Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси “Ўзбекистон” нашриёт - матбаа ижодий уйи. 2010 й.

Bitiruv malakaviy ishining o‘rganganlik darajasi. Xalqaro huquq va xalqaro xususiy huquq fanlarining o‘zaro aloqasi haqida turli fikrlar asosida I.P. Blishenko, L.N. Galenskaya, S.B. Krilov M. Genovski, Morens Kintana qarashlariga ko‘ra xalqaro xususiy huquq xalqaro huquqning bir qismidan iborat, Xose de Yagunas Messiya esa xalqaro xususiy huquq qisman xalqaro ommaviy huquq va qisman milliy huquq tizimlari normalarini o‘z ichiga oladi deb A. Mamatqulov esa xalqaro xususiy huquqni alohida huquq tarmog‘i sifatida, xalqaro xususiy huquqning xalqaro ommaviy huquq bilan aloqasi yanada chuqurlashib borishi mumkinligini olimlarimiz ilmiy asoslarda o‘rganishgan.

Inson huquqlarini tushunib etish uchun nihoyatda muhim bo‘lgan odamlarning tabiiy tengligi g‘oyalari qadim yunon mutafakkirlari Protagor, Antifont, Likofron va qadimgi Xitoy donishmandi Konfutsiy siyosiy hamda huquqiy ta’limotlarida ilgari surilgan. Huquq subekti va qonun oldidagi tenglik tushunchalarini ishlab chiqishdagi xizmatlar qadimgi Rim huquqshunoslariga tegishli. Sitseron “Hamma qonun ta’siri ostida bo‘lishi kerak”, deb ta’kidlagan edi. [1]

Bu olimlarning ilmiy izlanishlari to‘laqonli mazmun moxiyatini ochib beradi.

Bitiruv malakaviy ishining izlanish darajasi kuproq nazariy bilimlarga asoslanadi. Bitiruv malakaviy ishida ishtirokchilar tushunchasi, sub’ektlarning mazmuni va mohiyatiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Ishtirokchilar mazmuni, oilaviy munosabatlar. Kollizion normalar xalkaro mexnat munosabatlari shartnomadagi taraflarning huquq va majburiyatlarini kelib chiqish asoslari hamda shartnomada belgilangan majburiyatlar bajarilmaganda kelib chiqadigan javobgarlik asoslarini ham nazariy xam amaliy jihatdan manbalar bilan bog‘langan holda ochib borishga asoslanadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari: xalqaro xususiy huquqda oilaviy munosabatlar kollizion normalar xalqaro shartnomalar va konvensiyalar xalkaro mehnat munosabatlarining huquqiy jixatlari davlatlar-aro huquqiy munosabat ishtirokchilarining nazariy huquqiy asoslari xalkaro xususiy huquqi fanining sub’ekti sifatida va ishtirokchisi sifatida o‘rganishimizdan va tahlil qilishimizdan iborat. Bitiruv malakaviy ishining nazariy tomonlari yoritib beriladi.

Hozirda amalda bo‘lgan qonunchilikka asoslanib, bozor munosabatlariga o‘tish davrida mamlakatimiz tashki muomalasidagi xalqaro xususiy huquqiy munosabatlaridagi ishtiroki masalasini tahlil qilib, ularni yanada takomillashtirish bo‘yicha takliflar beriladi.

[1] **Рим ҳуқуқшуносларига тегишли. Ситсерон**

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti. Xalqaro xususiy huquqiy munosabatlari xisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti. Xalkaro xususiy xuquqi soxasining sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlar tizimini tashkil etadi.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangiligi. Bitiruv malakaviy ishi nazariy jihatdan amaliyot bilan bog'langan xolatda o'rganganligidir.

Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati. Xalqaro xususiy xuquqi soxasining sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlar tizimini tashkil etadigan hayotiy fuqaroviy moddiy va nomoddiy ehtiyojini qondirishida keng qo'llaniladi.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va xajmi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, 2ta bob, xulosa va adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, matn komp'yuterda yozilgan, 77 betdan iborat.

I BOB. xalqaro xususiy huquqda huquqiy munosabatlar

1.1 Xalqaro xususiy xuquqda oilaviy munosabatlar

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi bilan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solish masalalari alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Aholi ko'chishining o'ta kuchayib ketganligi, bir mamlakat fuqarolarining bu mamlakatdan o'zga hamda chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning bu mamlakatga erkin kirib kelishi.

O'zbekiston fuqarolari bilan chet el fuqarolari o'rtasidagi amaliy va shaxsiy aloqalarning kuchayib borayotganligidir.

O'zbekiston fuqarolarining chet el fuqarolari bilan nikoh tuzishlari sonining sezilarli darajada oshganligi, bitta oila a'zolarining turli davlat fuqarolari bo'lishi hollarining ko'payganlik holatlarining oqibatidir. Bunda xorijiy element ishtirokidagi xilma-xil munosabatlar, ya'ni nikoh tuzishda, nikohning tugatilishida, nikohni haqiqiy emas deb topishda, er-xotin o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va mulkiy munosabatlarda, ota-ona va bolalar o'rtasidagi mulkiy munosabatlarda tafovutlar yuzaga keladi.

Xalqaro xususiy huquqda xorijiy davlatlar fuqarolari bo'lgan shaxslar ishtirok etadigan munosabatlar, ya'ni ularning o'zaro nikoh tuzishlari yoki umumiy fuqarolikka ega bo'lmagan er-

xotinning aliment to‘lash to‘g‘risida bitim tuzishi xorijiy element ishtirokidagi munosabatlar deb ataladi.

Huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgartirilishi yoki tugatilishi bilan bog‘liq bo‘lgan yuridik fakt chegaradan tashqarida sodir bo‘lganda ham O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida O‘zbekiston fuqarolari o‘rtasida nikohning tuzilishi yoki tugatilishi chet el elementi bilan murakkablashgan oilaviy munosabatlar mavjud bo‘ladi.

Oilaviy munosabatlar bilan murakkablashgan chet el elementi mavjud bo‘lgan hollarda qaysi davlat huquqi qo‘llaniladi va qaysi davlat organlari oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan bu masalalar bo‘yicha qaror qabul qilishga vakolatli, degan savollar yuzaga keladi. Bunday muammolar xalqaro xususiy huquq doirasiga tegishlidir.

Bu masalani qanday hal etish lozimligi xususidagi javobni, to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘rsatmani o‘zida mujassam etmagan va qaysi qonunchilik qo‘llanilishi lozimligini ko‘rsatuvchi kollizion normalar xalqaro xususiy huquqning asosini tashkil etadi. Bunday normalar turli manbalarda O‘zbekiston Respublikasining ichki qonunlarida xam mavjuddir.

O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksida kollizion normalardan tashkil topgan. CHet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni tartibga solish.O‘zbekiston Respublikasi bilan boshqa davlatlar o‘rtasidagi xalqaro shartnomalarda ham kollizion normalar mavjuddir.

CHet el elementi bilan murakkablashgan oilaviy munosabatlarning keng tarqalganligi O‘zbekiston Respublikasi bilan boshqa davlatlar oilaviy qonunchiliklari o‘rtasidagi ziddiyatlarni hal etish muammosini keltirib chiqaradi, o‘sha davlatlar fuqarolari O‘zbekiston Respublikasi oila huquqining ta’sir doirasiga tushib qola boshladi, bu esa tegishli ravishda mamlakat hududidagi oilaviy munosabatlarda ularning huquqlarini ishonchli kafolatlash zaruriyatini keltirib chiqardi.

CHet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarda O‘zbekiston fuqarolarining, ayniqsa bolalarning qonuniy huquqlari va manfaatlariga rioya qilish masalasi muhimlikda tilga olingan masalalardir. Bu hol chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning o‘zbekistonlik bolalarni farzandlikka olganlarida, ota-onalar va bolalarning aliment majburiyatlarini tartibga solinadi. Oilaviy munosabatlarni tartibga solishda chet ellarning oila huquqi normalarini qo‘llash imkoniyati zaruriyati yuzaga keldi, bu masalaga nisbatan ilgari mavjud bo‘lgan salbiy munosabat ko‘pincha O‘zbekiston fuqarolari hamda chet el fuqarolarining huquqlari va manfaatlarini cheklab qo‘yishga olib kelgan.

1998 yilning aprelida O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi qabul qilingach, bu muammolar asosan hal etildi, avval amalda bo‘lgan qonunchilikdagi muammolarga ham barham

berildi. Oila kodeksining "CHet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni tartibga solish", deb nomlangan VIII-bo‘limida fuqaroligi bo‘lmagan chet ellik shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarga nisbatan O‘zbekiston Respublikasi oila qonunchiligi va chet ellar oila xuquqi normalarini qo‘llash asoslari belgilangan. Bu munosabatlar xorijiy davlat hududi bilan bog‘liq bo‘lsa, O‘zbekiston fuqarolarining oilaviy munosabatlariga nisbatan, xorijliklarga nisbatan ham bu normalar qo‘llaniladi.

Xalqaro xususiy xuquqda oilaviy munosabatlar Farzandlikka olish masalalari xam konunimizda belgilab kuyilgan.

1989 yilda qabul qilingan "Bola huquqlari to‘g‘risida"gi konvensiyaga binoan[1], Farzandlikka olish tizimi mavjud bo‘lishiga xayrihoh bo‘lgan yoki uni tan olgan ishtirokchi davlatlar bolaning eng yaxshi manfaatlari birinchi navbatda tan olinishini ta’minlaydilar. Bolaning farzandlikka olinishiga vakolatli hokimiyat organi tomonidan ruxsat berilishini ta’minlaydilar. Bu organlar qo‘llanilayotgan qonunlar va harakatlar hamda ishga talluqli barcha ishonchli axborotlar asosida farzandlikka olinishining ota-onalar, qarindoshlar va qonuniy vasiylarga nisbatan bolaning statusi nuqtai nazaridan mumkin yoki mumkin emasligini aniqlab beradi. Talab qilinadigan bo‘lsa, zaruriy maslahatlar asosida manfaatdor shaxslar o‘z roziliklarini bayon etadilar.

Bola uning tarbiyasi yoki farzandlikka olinishini ta’minlay oladigan oilaga tarbiya uchun berilishi mumkin bo‘lmasa, boshqa davlat fuqarolari tomonidan farzandlikka olinishini uni tarbiyalashning muqobil usuli deb tan oladi, bunda bolaning o‘zi tavallud topgan mamlakatda ta’lim-tarbiya olishini ta’minlashning imkoni bo‘lmasligi lozim.

Bola boshqa mamlakat fuqarolari tomonidan farzandlikka olinganda ham o‘z mamlakatida farzandlikka olinganda qo‘llaniladigan kafolatlar va normalar qo‘llanilishini tax’minlaydilar.

Bola boshqa mamlakat fuqarolari tomonidan farzandlikka olingan taqdirda bola muammolarining hal etilishi uni farzandlikka olgan shaxslarga asossiz moliyaviy foydalar keltirmasligini ta’minlash maqsadida barcha zarur choralarni ko‘radilar.

"O‘zbekiston Respublikasi hududida chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar tomonidan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lgan bolani farzandlikka olishda ham Oila kodeksining 157-167-moddalari talablariga rioya qilinishi lozim."[2]

---

[1] **1989 йилда қабул қилинган "Бола ҳуқуқлари тўғрисида"ги конвенция**

[2] **Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 157-167-моддалари**

Agar farzandlikka olish natijasida farzandlikka olingan bolaning O‘zbekiston Respublikasi qonuni hamda xalqaro shartnomalari bilan belgilangan huquqlari buziladigan bo‘lsa, farzandlikka oluvchining qaysi davlat fuqarosi ekanligidan qat’iy nazar u bolani farzandlikka olishi mumkin emas, agar u bolani farzandlikka olgan bo‘lsa, bu ish sud tartibida bekor qilinishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lgan va O‘zbekiston hududidan tashqarida yashab turgan bolani farzandlikka olish farzandlikka oluvchi shaxs fuqarolikda turgan davlatning vakolatli organi tomonidan amalga oshirilgan bo‘lsa hamda bolaning ota-onasi yoki ulardan biri O‘zbekiston Respublikasi hududidan jo‘nab ketishdan avval istiqomat qilgan tuman, shahar hokimining farzandlikka olish to‘g‘risidagi ruxsatini oldindan olgan bo‘lsagina O‘zbekiston Respublikasida haqiqiy deb e’tirof etiladi.

Xalqaro hamkorlikning hozirgi shart-sharoitlarida O‘zbekiston fuqarolarining chet elliklar bilan tuzayotgan nikohlari soni oshib borayotganligi kuzatilmoqda. Bunday nikohlarning tuzilishi o‘z navbatida bolalar va ularning ota-onalarining turli mamlakatlar fuqaroligida bo‘lishlari soni ko‘payib ketishiga sabab bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda respublika fuqarolari bilan chet elliklar o‘rtasida, chet elliklar bilan chet elliklar o‘rtasida, turli mamlakatlar fuqarolari o‘rtasida tuzilgan nikohlar qayd etildi. Qonunchiligimizda O‘zbekiston fuqarolarining chet elliklar bilan nikoh tuzishlari yoki shunday nikoh uchun ruxsatnoma olishlari ta’qiqlanmagan.

O‘zbekiston Respublikasi hududida fuqarolarimiz chet el fuqarolari bilan, chet el fuqarolari esa o‘zaro O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi 3-bobida ko‘rsatib o‘tilgan tartiblar va shartlarga amal qilgan holda O‘zbekiston qonunlariga binoan nikoh tuzadilar "O‘zbekiston Respublikasida doimiy turgan chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar uning hududidagi oilaviy munosabatlarda O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlardan foydalanadilar va teng majburiyatlarga ega bo‘ladilar"[1]. Bu sohada "nikoh tuzilgan joy" kollizion prinsipi qo‘llaniladi. Nikoh qonunchiligimizda belgilangan shaklda tuziladi, ya’ni fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida, qayd etish uchun belgilangan qoidalarga mos ravishda tuziladi. O‘zbekistonda diniy rasm-rusumlarga binoan tuzilgan nikoh yuridik oqibatlarga olib kelmaydi. Bu haqda Oila kodeksining 13-moddasi, 2-qismida ochiq-oydin aytib qo‘yilgan: "Diniy rasm-rusumlarga binoan tuzilgan nikoh huquqiy ahamiyatga ega emas." Nikoh tuzish uchun nikohlanuvchilarning shaxsan o‘zlari rozilik berishlari lozimligi aytiladi: "Nikoh tuzish nikohlanuvchilarning fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish

[1] **Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг -167-моддалари**

organlariga ariza berganlaridan keyin bir oy o‘tgach, shaxsan ularning ishtirokida amalga oshiriladi."[1]

Ispaniya, Peru va shunga o‘xshagan bir qancha mamlakatlarda esa nikoh tuzish uchun nikohlanuvchilar ma’lum bir kishini vakil qilib, unga vakolatnoma berishlari mumkin. Bizning qonunimizda esa, ko‘rinib turibdiki, bunday vakillikka yo‘l qo‘yilmaydi.

CHet ellik shaxslarning O‘zbekiston Respublikasida nikoh tuzishlarining tartibi va shartlari ham ularning milliy qonunlari bo‘yicha emas, balki O‘zbekiston qonunlari bo‘yicha belgilanadi.

Nikoh tuzish uchun bo‘lajak er-xotin o‘z roziliklarini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo‘lishlari lozim. Nikoh tuzishga majbur qilish ta’qiqlanadi nikoh yoshi erkaklar uchun 18 yosh, ayollar uchu 17 yosh etib belgilanadi, uzrli sabablar bo‘lgan alohida hollarda nikoh tuzishni xohlovchilarning iltimosiga ko‘ra nikoh davlat ro‘yxatidan o‘tkaziladigan joydagi tuman, shahar hokimi nikoh yoshini ko‘pi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining oila kodeksiga asosan, nikohlanuvchilardan loaqal bittasi ro‘yxatga olingan boshqa nikohda turgan bo‘lsa, nikoh tuzishga yo‘l qo‘yilmaydi. Aynan shu sababdan ko‘pxotinli bo‘lishga ruxsat berilgan mamlakat fuqarosi O‘zbekiston respublikasi hududidan tashqarida tuzilgan nikohda turgan bo‘lsa, O‘zbekistonda nikoh tuzishga haqli emas. SHunday qilib, chet ellik shaxs, uning mamlakatida ko‘pxotinli bo‘lishga yo‘l qo‘yilsada, O‘zbekistonda nikohni qayd etishlarini talab qilolmaydi. Turkiya, Eron singari musulmon mamlakatlarida ko‘pxotinlikka yo‘l qo‘yilmaydi. O‘zbekiston Respublikasi hududida chet elliklar nikoh tuzayotganlarida xuddi o‘zimizning fuqarolarimiz nikoh tuzayotganliklaridagi kabi nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlarning bor-yo‘qligi va ayniqsa, nikohlanuvchilarning boshqalar bilan nikohda turish-turmasligi tekshirib ko‘riladi. Nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar to‘g‘risida xabar berish majburiyati nikohlanuvchilar zimmasidadir. O‘zbekiston fuqarosi to‘g‘risida ekan, uning pasportida nikohning qayd etilganligini tasdiqlovchi to‘rtburchak muhr izining yo‘qligi nikohlanuvchi shaxsning yana boshqa bir nikohda turmasligidan dalolatdir. Hujjatlarida oilaviy ahvol to‘g‘risida hech qanday ma’lumot yozilmaydigan chet elliklar tuzayotgan nikohlar qayd etilganda, ular nikohni qayd etayotgan muassasa talabi bo‘yicha belgilanadi.

Organlari tomonidan beriladigan, o‘zlarining nikohda turmasligi to‘g‘risidagi dalolatnomani taqdim etishlari lozim. Amalda bunday dalolatnomalar tegishli davlatlarning

[1] **Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг -13-модда.**

O‘zbekiston Respublikasidagi elchixonasi yoki vakolatxonasi tomonidan beriladi. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksida nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar sanab o‘tilgan.

Loaqal bittasi ro‘yxatga olingan boshqa nikohda turgan shaxslar o‘rtasida nasl-nasab shajarasi bo‘yicha to‘g‘ri tutashgan qarindoshlar o‘rtasida, tug‘ishgan va o‘gay aka-ukalar bilan opa-singillar o‘rtasida, farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar o‘rtasida loaqal bittasi ruhiyat buzilishi sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o‘rtasida nikoh tuzishga yo‘l qo‘yilmaydi.

CHet ellik shaxs fuqarolikda turgan mamlakat qonunlari bilan belgilab qo‘yilgan, ammo bizning huquqimizga noma’lum bo‘lgan ta’qiqlar chet elliklarning O‘zbekiston Respublikasida tuzadigan nikohlarini qayd etmaslikka asos bo‘lolmaydi Irqiy va diniy cheklashlar, ota-onalarning nikohdan noroziligi va boshqalar. Masalan, Jazoir Xalq Demokratik Respublikasining 1984 yilda qabul qilingan Oila kodeksining 31-moddasida muslimalarning nomusulmonlarga turmushga chiqishi taqiqlanadi. Xalqaro xususiy huquqning qiziqarli jihatlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi bo‘yicha O‘zbekiston hududida joylashgan chet el diplomatik va konsullik vakolatxonalarida tuziladigan nikohlar qayd etilishi mumkin.

Xorijiy mamlakatlarning O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan elchixonalarida va konsullik vakolatxonalarida chet el fuqarolari o‘rtasida tuziladigan nikohlar, agar bu shaxslar nikoh tuzilayotgan vaqtda O‘zbekistonda o‘z elchixonasini yoki konsullik vakolatxonasini ochgan davlat fuqarolari bo‘lsalar, o‘zaro kelishuv asosida haqiqiy deb tan olinadi. Bundan kelib chiqadigan ma’no shuki, bizning hokimiyat organlarimiz bunday nikohlarni haqiqiy deb tan olishlari uchun shartlar mavjud bo‘lishi mumkin.

O‘zaro kelishuv mavjud bo‘lsa, ya’ni O‘zbekiston Respublikasining tegishli xorijiy davlatdagi elchixonasi yoki konsullik vakolatxonasi O‘zbekiston fuqarolari tuzadigan nikohni qayd etishga yo‘l qo‘yilsa nikohlanuvchilarning har ikkalasi ham diplomatik yoki konsullik vakolatxonalarini ochgan xorijiy davlat fuqarosi bo‘lsa.

Boshqa mamlakatlar bilan tuzilgan konsullik konvensiyalarida konsulning o‘z mamlakati fuqarolari o‘rtasida tuzilgan nikohlarni qayd etishi aytib o‘tiladi. Bunday konvensiyalarda aytilishicha, agar nikohlanuvchilarning har ikkalasi ham konsul vakili bo‘lmish mamlakat fuqarolari bo‘lsa, konsul o‘sha davlat qonunlari bo‘yicha ularning nikohini qayddan o‘tkazishga haqlidir.

Faqat ba’zi bir bitimlardagina bu qoida sal boshqacharoq izohlangan. Masalan, Xitoy Xalq Respublikasining konsullik konvensiyasiga ko‘ra, "konsulxona joylashgan mamlakat

qonunlariga zid kelmagan taqdirdagina konsul o‘z fuqarolari tuzadigan nikohni vakolatxonada o‘z davlati qonunlariga mos ravishda qayddan o‘tkazish huquqiga egadir"[1].

Finlyandiya bilan tuzilgan konvensiyada ko‘rsatilishicha, konsul o‘zi vakil bo‘lgan davlat tomonidan vakolatlangan hamda konsulxona joylashgan mamlakat qonunlariga rioya qilinadigan hollarda nikohlarni qayddan o‘tkazadi.

Konsullik konvensiyalarida mahalliy shart-sharoitlar bo‘lsa konsullikda qayddan o‘tkazilgan nikohlar to‘g‘risida mahalliy organlarni xabardor etish belgilangan. AQSHning konsullik konvensiyasida, nikohlanuvchilar yoki nikohni bekor qiluvchilarning har ikkalasi ham AQSH fuqarolari bo‘lsalar hamda bu hol konsulxona joylashgan davlat qonunlarida man etilmagan bo‘lsa, konsullar nikohlar tuzilganligini va bekor qilinganligini qayddan o‘tkazishlari hamda AQSH fuqarolaridan oilaviy munosabatlarga taalluqli arizalar qabul qilishlari mumkin.

Nikohni qayddan o‘tkazgan elchi yoki konsulni jo‘natgan mamlakatda O‘zbekistonning o‘sha erdagi diplomatik vakolatxonasi yoki konsullik muassasasida qayddan o‘tkazilgan nikohlar haqiqiy deb tan olingan taqdirdagina o‘zaro kelishuvga rioya qilingan deb hisoblanadi. O‘zaro muvofiqlik tegishli xorijiy davlat qonunchiligida yoki O‘zbekiston Respublikasi bilan tuzilgan xalqaro shartnomalarda o‘z ifodasini topishi mumkin.

Konsulxonalarda tuzilgan nikohlarni haqiqiy deb tan olar ekan, O‘zbekiston Respublikasi muassasalari nikohning haqiqiyligi xususidagi O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksida belgilangan barcha shartlarga rioya qilingan yoki qilinmaganligi to‘g‘risidagi masalani ko‘rib chiqmaydi. Bu shartlar to‘liq ravishda tegishli chet el qonuni bilan aniqlanadi.

Tilga olingan shartlardan ya’ni nikoh tuzilayotgan paytda nikohlanuvchilarning har ikkalasi ham elchi yoki konsul jo‘natgan davlatning fuqarosi bo‘lishi lozimligi konsulxonada "aralash" nikohlar tuzilishi imkoniyatini yo‘qqa chiqaradi. Nikohlanuvchilarning har ikkalasi aynan elchi yoki konsul jo‘natgan mamlakatning fuqaroligida bo‘lishi talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida tuzilgan nikohlarni e’tirof etish.

O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari respublika hududida ham, uning hududidan tashqarida ham chet elliklar bilan nikoh tuzishlari mumkin. Bu to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksida shunday deyiladi: "O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida, boshqa O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi 235-moddasi o‘sha davlatning qonun hujjatlariga rioya qilingan holda O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari o‘rtasida tuzilgan hamda O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar o‘rtasida tuzilgan nikohlar, agar ushbu Kodeksning 16-moddasida nazarda tutilgan,

[1] **Хитой Халқ Республикасининг консуллик конвенцияси.**

nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar mavjud bo‘lmasa, O‘zbe-kiston Respublikasida haqiqiy deb e’tirof etiladi. [1]

O‘zbekiston Respublikasidan tashqarida chet el fuqarolari o‘rtasida boshqa davlat hududida o‘sha davlatning qonun hujjatlariga rioya qilingan holda tuzilgan nikohlar O‘zbekiston Respublikasida haqiqiy deb e’tirof etiladi".[2]

O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida yashayotgan fuqarolarimiz tegishli xorijiy davlatdagi O‘zbekiston Respublikasi diplomatik vakolatxonasi yoki konsullik muassasasida tuzgan nikohlarini qayddan o‘tkazaveradilar. Agar elchixona joylashgan davlatda O‘zbekiston fuqarosi chet ellik bilan tuzadigan nikoh ham haqiqiy deb tan olinsa, konsul bunday nikohlarni ham qayddan o‘tkazaveradi. Bunday nikohlar tuzilayotgan paytda konsulimiz albatta O‘zbekiston qonunlarini, O‘zbekistonning kollizion normalarini ham qo‘llaydi.

Davlatimiz xorijiy davlatlar bilan tuzgan bir qator konsullik konvensiyalarida konsulning nikohlarni hamda fuqarolik holatining boshqa hujjatlarini qayddan o‘tkazish huquqi belgilangan. O‘zbekiston fuqarolari respublika hududidan tashqarida va xorijiy davlatlarning vakolatli organlarida nikohdan o‘tishlari mumkin. Bu erda gap endi ikkita O‘zbekiston fuqarosi o‘rtasidagi, respublikamiz fuqarolari bilan chet el fuqarolari yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar o‘rtasidagi nikoh tuziladi. Nikoh tuzilgan joy qonunlariga rioya qilingan bo‘lsa, xorijiy davlatlar organlarida tuzilgan nikohlar ham O‘zbekiston Respublikasida haqiqiy deb tan olinadi. Bunda endi nikohning shakllari va nikoh tuzish shartlari to‘g‘risidagi qonunchilikning ko‘rsatmalari nazarda tutilgan. SHunga binoan, masalan biror xorijiy davlatlarda diniy shaklda tuzilgan nikoh, agar bu mamlakatda shunday nikohlar yuridik kuchga ega bo‘lsa, O‘zbekistonda ham haqiqiy deb tan olinishi lozim.

O‘zbekiston hududidan tashqarida chet el fuqarolari o‘rtasida tuzilgan nikohga keladigan bo‘lsak, ularga nisbatan mamlakatimiz qonunchiligidagi nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlarga qattiq rioya qilib o‘tirmasdan, tegishli chet el qonunlariga rioya qilingan bo‘lsa etarlidir. SHu sababdan, nikoh tuzilgan mamlakatda nikohlanuvchilardan birining boshqa bir nikohda turganligi nikoh tuzishga monelik qiladigan holat deb hisoblanmasa, bizning mamlakatimizda bu ikki chet el fuqarosi o‘rtasida tuzilgan nikohni tan olmaslikka qoida bo‘yicha hech qanday asos bo‘lmaydi.

O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida tuzilgan hamda O‘zbekistonda haqiqiy deb tan olingan nikohlar xuddi O‘zbekiston Respublikasida tuzilgan nikohlar singari yuridik kuchga ega bo‘ladi va xuddi shunday huquqiy oqibatlarga olib keladi.

---

[1] Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг -235-моддалари
[2] Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг -167-моддалари

Nikohning haqiqiy emasligi O‘zbekiston fuqarosining respublika hududida chet ellik shaxs bilan oila qurish maqsadini ko‘zlamay tuzgan nikohiga nisbatan soxta nikohlarni haqiqiy emas deb topilishi to‘g‘risidagi mamlakatimiz qonunchiligi qoidalari to‘liq ravishda qo‘llaniladi. O‘tmishda ham amaliyotda shunday nikohlar uchrab turgan. Ularning maqsadi oila qurish emas, balki o‘sha paytda SSSRda amalda bo‘lgan kirish va chiqish qoidalarini chetlab o‘tish bo‘lgan. Sovet qonunchiligida chet elliklar bilan tuzilgan nikohlarning haqiqiyligiga taalluqli kollizion normalar bo‘lmagan, nikohni bekor qilish to‘g‘risidagi xorijiy qarorlarni tan olish amalda uchrab turgan.

Nikoh tuzishga taalluqli kollizion normalarning o‘zgarishi bilan uning haqiqiy emasligi shartlarini aniqlashga yondashuv ham o‘zgardi. Konunda belgilangan shartlar buzilgan taqdirda, shuningdek soxta nikoh, ya’ni er-xotin yoki ulardan biri oila qurish maqsadini ko‘zlamay tuzgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi". Soxta nikohni haqiqiy emas deb topishni prokuror talab qilishga haqli, er yoki xotin oila qurish maqsadisiz nikohga kirgan hollarda esa bunday talab ulardan oila qurish maqsadida nikohga kirgani tomonidan ham qo‘yilishi mumkin.[1]

O‘zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan tuzgan huquqiy yordam to‘g‘risidagi shartnomalarida ham nikohni haqiqiy emas deb topish to‘g‘risidagi kollizion normalar mavjud, ularda nikoh tuzilishida qo‘llanilishi lozim bo‘lgan huquq ham aniqlab berilgan. 1993 yil 22 yanvarda qabul qilingan MDH davlatlari Konvensiyasida va boshqa shartnomalarda nikoh tuzilishida qaysi davlat huquqi qo‘llanilishi kelishib olingan.

Kollizion masalani hal etish xuddi O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga asosan amalga oshiriladi. Xorijiy davlatlarda ham, qoida bo‘yicha, aynan shu prinsip amal qiladi.

[1] **ЎзР Оила кодекси, 54-модда, 2-қисм.**

1.2 Xalqaro xususiy huquqda kollizion normalar

Xalqaro xususiy huquq xalqaro huquq tizimining bir tarmog‘i sifatida tan olingan alohida soha hisoblanadi. Bu soha xalqaro hayot sharoitida yuz beradigan ya’ni fuqarolik huquqi va fuqarolik protsessual huquqi bilan tartibga solinadigan, oilaviy va mehnat munosabatlarini o‘z ichiga oladi.

Bu munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishining tartibga solinishi hamda nizo chiqqan taqdirda ularning hal qilinishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlar "chet el elementi bilan murakkablashgan fuqarolik-huquqiy munosabatlar" sifatida ta’riflanadi. CHet el elementi bilan murakkablashgan munosabatlarning keng tarqalgan ko‘rinishlarda bo‘lishi, chet el huquqi sub’ektlarining turli davlat fuqaroligiga mansub bo‘lishi, ob’ektlarining turli davlatlar hududida joylashgan bo‘lishi, bu munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishi uchun asos bo‘lgan yuridik faktlarni muayyan mamlakat huquqi orqali baholash, nizolarni muayyan hududda va o‘z vaqtida oldini olish, bartaraf qilish, hal etishni talab qiladi.

Xalqaro hayotda bunga o‘xshash masalalarning turlari har xil bo‘lishi mumkin, ularni biron bir ro‘yxat bilan cheklab ham bo‘lmaydi, shuning uchun ular munosabatlarni turli sharoitda, turli ravishda murakkablashtirib yuborilishi uchun sabab bo‘ladi.

Xususiy huquqiy munosabatlarning murakkablashishida ba’zi xalqaro shartnomalar alohida o‘rin egallaydi. masalan 1928 yildagi Bustamante Kodeksi xususiy huquq Kodeksi 1980 yildagi Xalqaro oldi-sotdi shartnomalar to‘g‘risidagi BMTning Konvensiyasi, 1988 yildagi Xalqaro moliyaviy lizing to‘g‘risidagi Konvensiya, Xalqaro havo yo‘llariga tegishli ba’zi qoidalarni birxillashtirish to‘g‘risidagi 1929 yildagi Varshava Konvensiyasi va boshqa shartnomalar kiradi.

Bu manbalar vositasida chet el elementi bilan murakkablashgan munosabatlar, tovarlarni xalqaro oldi-sotdi, xalqaro moliyaviy lizing, xalqaro havo yo‘llarida yo‘lovchilar va yuklarni tashish to‘g‘risidagi tushunchalar, ularni tartibga solish tartib va qoidalari belgilanadi.

Xalqaro huquqning umumbashariy tan olingan tamoyillari va qoidalari, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 2000 yil maydagi "O‘zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyati to‘g‘risida"gi va 1995 yil 22 dekabrdagi "O‘zbekiston Respublikasi ning xalqaro shartnomalari to‘g‘risida"gi Qonunlar o‘ziga xos mohiyati bilan "Xalqaro huquq" va,

shuningdek, "Xalqaro xususiy huquq" sohalarining mazmunini, tuzilishini va tarkibiy qismini belgilash uchun xizmat qiladi.

Xalqaro xususiy huquq va xalqaro huquq uchun boshlang‘ich yagona asos xalqaro shartnomalar kabi umumiy manbalar bilan ifodalanadi. Xalqaro shartnomalar davlatlararo munosabatlarning huquqiy asosini tashkil qilish bilan birga xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash, xalqaro xamkorlikni BMT Ustavida nazarda tutilgan maqsad va tamoyillarga muvofiq rivojlanishini ta’minlashga yordam beradi.

Biron-bir mamlakat fuqarosining huquqiy maqomining boshqa mamlakatda belgilanishi yoki uning asarining bu mamlakatda chop etilishi, turli transportda havo, temir yo‘l, avtomobil yuk va yo‘lovchilarni chet elga tashilishi, chet el firmasi bilan birgalikda korxonalar tashkil etilishi, muayyan davlat fuqarosining boshqa davlat fuqarosi bilan nikohdan o‘tishi va boshqa shaxsiy, mulkiy masalalar va bu masalalar yuzasidan sodir bo‘lgan nizolarni hal qilish va boshqa turli muammolarni tartibga solish muayyan davlatning ichki milliy qonunlari bilan emas, balki xalqaro xususiy huquq normalari yordamida amalga oshiriladi.

Xalqaro xususiy huquqni o‘rganishda ma’lum darajada qi-yinchiliklar mavjud. ma’lum hudud doirasida qo‘llanishi haqidagi tushunchalar bilan xalqaro huquqning asosiy tamoyillari va albatta, fuqarolik huquqi, oila huquqi, mehnat huquqi, fuqarolik protsessi mujassamlangan qoida hamda tushunchalarga duch kelamiz.

O‘zbekiston Respublikasining Bosh qonuni Konstitutsiyaning qator qoidalari xalqaro xususiy huquq normalariga taalluqli. Masalan, umum e’tirof etilgan xalqaro tamoyillar va huquq normalarini, inson huquqlariga oid xalqaro huquq normalarini va ularning ustunligini tan olish, shuningdek ularga amal qilish to‘g‘risidagi muhim ahamiyatga ega bo‘lgan qoidalar Konstitutsiyamizda o‘z aksini topgan.

CHet el elementlari bilan murakkablashgan fuqarolik huquqiy munosabatlarga nisbatan qo‘llanishi lozim bo‘lgan huquq O‘zR Fuqarolik kodeksi va boshqa ichki davlat qonunlari bilan belgilanadi. Fuqarolik kodeksida umumiy va maxsus masalalar bo‘yicha ham xalqaro xususiy huquq normalari joy oladi.

Masalan: chet el elementi bilan murakkablashgan munosabatlarga nisbatan qo‘llanadigan huquqni tanlash yuridik tushunchalarga huquqiy baho berish chet el huquqi normalarining mazmunini belgilash qarshi tomon va uchinchi mamlakat huquqiga havola qilish qonunni chetlab o‘tish oqibatlari huquqni o‘zarolik asosida qo‘llash huquqiy tizimlari ko‘p bo‘lgan mamlakatning huquqini qo‘llash jismoniy shaxsning shaxsiy qonuni jismoniy shaxsning huquq va muomala layoqatlari vasiylik va homiylik yuridik shaxsning qonuni yuridik shaxsning huquq layoqati O‘zbekiston Respublikasida chet el yuridik shaxslari faoliyatining milliy tartibi

chet el elementi bilan fuqarolik huquqiy munosabatlarda davlatning ishtirok etishi shaxsiy nomulkiy huquqlar, intellektual mulk bitimlar, vakillik, da'vo muddati ashyoviy huquqlarga nisbatan qo'llanadigan huquq shartnoma majburiyatlariga nisbatan huquqni tanlash va qo'llash shartnomadan tashqari majburiyatlar vorislik huquqi munosabatlaridan iborat.

CHet el elementi bilan murakkablashgan fuqarolik huquqiy munosabatlarga nisbatan qo'llanishi lozim bo'lgan kollizion normalar belgilangan. Kollizion normalar yordamida fuqarolik huquqiy munosabatlarning turlari, mazmuni, mohiyati va bu munosabatlarda qatnashuvchi taraflarning shaxsiy qonun huquqi va muomila layoqatlari hisobga olingan holda muayyan munosabatlarga nisbatan bu davlat, shuningdek umum e'tirof etilgan xalqaro shartnoma normalari tanlanadi va qo'llanadi. Munosabatlar yuzasidan vujudga kelgan har bir masalani bevosita kollizion norma hal qilmaydi, balki u moddiy huquqqa, fuqarolik huquqiy qoidalarga, tegishli qoidalarga havola etish orqali kelib chiqqan masalaning echimini topishga va hal etishga yordam beradi.

Xalqaro xususiy huquq qoidalari 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan va 1 sentyabrdan e'tiboran amalga kiritilgan O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksida ham mavjud. CHet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning oilaviy munosabatlardagi huquq va majburiyatlari O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida tuzilgan nikohlarni e'tirof etish O'zbekiston Respublikasi hududida yoki uning tashqarisida chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bilan nikohdan ajratish O'zbekiston fuqarosi bo'lgan bolalarni chet el fuqarolari tomonidan farzandlikka olish chet el oila huquqi normalarining mazmunini aniqlash kabi masalalarga oid normalar mujassam topgan.

Xalqaro xususiy huquqqa oid qoidalar Oila kodeksi bilan cheklanmaydi. Uning boshqa bo'limlardagi me'yorlarida ham xalqaro xususiy huquqqa tegishli qoidalar mavjud. CHet el fuqarolari O'zbekiston hududida O'zbekiston fuqarolari foydalanadigan huquq layoqatiga teng ega bo'lganliklari kabi nikoh layoqatiga ham egadirlar. Nikoh tuzish tartibi va uni rasmiylashtirish uchun belgilangan shartlar chet elliklar uchun ham taalluqlidir. SHunga ko'ra ana shu moddalarda belgilangan shartlar buziladigan va nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar bo'lsa, nikohni qayd qilishga yo'l qo'yilmaydi.

"O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi Qonunda ham belgilangan. Bunday qoidalar qatoriga quyidagilarni misol qilib olish mumkin: boshqa davlat fuqarolari yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bilan nikohdan o'tish yoki nikohning bekor bo'lishi yoki bir oila bo'lib yashash shaxsning fuqaroligini o'zgartirish uchun asos bo'la olmaydi. O'zbekiston fuqarosining chet elda yashashi, uning fuqaroligining to'xtatilishiga olib kelmaydi chet elda yashovchi O'zbekiston fuqarolari O'zbekiston Respublikasi himoyasi va homiyligida bo'ladi

O‘zbekiston fuqarosini chet davlatga topshirishga yo‘l qo‘yilmasligi O‘zbekiston fuqarosi bo‘lgan shaxsning chet davlat fuqaroligiga mansubligini tan olinmasligi O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalaridagi asoslar bo‘yicha O‘zbekiston fuqaroligini olish ota yoki onasi O‘zbekiston fuqarosi bo‘lgan yoki fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning yoki ota onasi noma’lum bo‘lgan bolalarning fuqaroligi shunga o‘xshash boshqa masalalarning xalqaro xususiy huquq sohasiga tegishli jihatlari mavjud[1].

Fuqarolik shaxsning huquqiy maqomi sifatida qator belgilarga ega. SHaxsning qaysi davlat hududida bo‘lishi, ma’lum bir davlatga mansubligini bildiradi. Bu mansublik davlat bilan o‘sha shaxs, fuqaro o‘rtasidagi siyosiy-huquqiy bog‘liqlikni, aloqani bildiradi. Davlat o‘z hududida ham, uning tashqarisida ham o‘z fuqarolarini huquqiy himoya qilish va ularga homiylik ko‘rsatishni kafolatlaydi. Fuqarolikka oid bunday belgilar davlatning ichki qonunlari normalari va xalqaro xususiy huquq normalarining mazmunida o‘z ifodasini topadi.

O‘zbekiston Respublikasining 1997 yil 30 avgustda qabul qilingan Fuqarolik protsessual kodeksining V bo‘limida chet el fuqarolari va tashkilotlarining fuqarolik protsessual huquqlari fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarning fuqarolik protsessual huquqlari chet el fuqarolari va tashkilotlari, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ishtirok etayotgan nizolar, shuningdek loaqal bittasi chet elda yashab turgan taraflar o‘rtasidagi nizolar bo‘yicha fuqarolik ishlari O‘zbekiston sudlarining sudloviga taalluqli bo‘lishi chet davlatlarga da’volar chet davlat sudlarining sudga doir topshiriqlarini ijro etish tartibi va O‘zbekiston Respublikasi sudlarining chet davlat sudlariga topshiriq bilan murojaat qilishi chet davlat sud va arbitraj organlarining qarorlarini ijro etish va boshqa xalqaro xususiy huquq masalalariga taalluqli qoidalar belgilangan.

1997 yil 30 avgustda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi xo‘jalik protsessual kodeksining V bo‘limi "chet el tashkilotlari, xalqaro tashkilotlar va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan chet ellik fuqarolar, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ishtirokidagi ishlarni yuritish" masalalariga bag‘ishlanadi. Bu bo‘limda chet ellik shaxslarning protsessual huquqlari bu shaxslar ishtirokidagi sud ishlarini yuritish chet ellik shaxslar ishtirokidagi ishlar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi xo‘jalik sudlarining vakolatlari sudlov immuniteti chet davlat sudi tomonidan ayni bir shaxslar o‘rtasida, ayni bir predmet to‘g‘risida va ayni bir asoslar bo‘yicha nizolar yuzasidan ishlarni ko‘rishning protsessual oqibatlari sud topshiriqlarini ijro etish va boshqa chet el davlatlarning jismoniy va yuridik shaxslari faoliyatiga taalluqli qoidalar belgilangan.

[1] **Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида"ги Қонун.**

Ichki davlat qonunlari ichida O‘zbekiston Respublikasining 1996 yil 29 dekabrda qabul qilingan Notariat to‘g‘risidagi Qonuni alohida o‘rin egallaydi. CHet ellik shaxslar masalalari bo‘yicha notarial harakatlarni amalga oshirishni tartibga solishga bag‘ishlangan qoidalarning xalqaro xususiy huquq sohasiga taalluqli tomonlari mavjud. Qonunda chet el huquqi normalarining qo‘llanishiga alohida e’tibor beriladi CHet el huquqi normalarini qo‘llashda notarius O‘zbekiston qonunlariga va xalqaro shartnomalarga amal qiladi. Notarius chet el fuqarosiga tegishli bo‘lgan molmulkni qo‘riqlash va merosga bo‘lgan huquq haqida guvohnomalar berish bilan bog‘liq harakatlarni O‘zbekiston qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi. Notarius xalqaro shartnomlar talablariga muvofiq tuzilgan hujjatlarni qabul qilib oladi, ularga boshqa davlatlarning qonun hujjatlarida belgilangan shaklda tasdiqlovchi yozish huquqiga ega tegishli hujjatlarni tasdiqlashda, rasmiylashtirishda notaruis boshqa davlatlar adliya organlari bilan o‘zaro munosabatlarda bo‘lishi mumkin. Bu keltirilgan misollardan ma’lum bo‘lishicha, Notariat to‘g‘risidagi qonun ichki davlat qonuni sifatida chet ellik shaxslarga nisbatan bevosita qo‘llaniladi.

Xalqaro xususiy huquq sohasiga taalluqli bo‘lgan ayrim qoidalar O‘zbekiston Respublikasining 1993 yil 7 mayda qabul qilingan Havo kodeksida ham mujassam topgan. Kodeksning 1-moddasida Respublikaning quruqlikdagi erlari va suv havzalari ustidagi samoviy hududiga O‘zbekiston to‘la va tanho egalik qiladi deyilishi xorijiy havo kemalarining O‘zbekistonning samoviy hududidan foydalanishda xalqaro shartnomalarda va O‘zbekistonning qonun hujjatlarida o‘rnatilgan qoidalariga amal qilishga chaqiradi. Kodeksning tegishli moddalarida havo kemalarining xalqaro parvozlari, O‘zbekiston samoviy hududidagi parvozlar, parvozlarni amalga oshirish qoidalari, havo kemalarining xalqaro parvozlari uchun mo‘ljallangan aerodromlar va havo yo‘llari, havo kemalarining xalqaro parvozlarni bajarishlari uchun qo‘llaniladigan pasport, bojxona talablari va qoidalar belgilangan.

Ichki davlatning xalqaro xususiy huquq manbai sifatida O‘zbekistonning 1995 yil 22 dekabrda qabul qilingan xalqaro shartnomalari to‘g‘risidagi Qonuni muhim ahamiyat kasb etadi. Qonun asosida O‘zbekistonning xalqaro shartnomalarni tuzish, bajarish, to‘xtatish, to‘xtatib turish va denonsatsiya qilish tartibi belgilanadi. Qonun va O‘zbekistonning boshqa shartnomalari va bitimlaridan kelib chiqadigan majburiyatlarga asoslangan holda 1996 yil 26 dekabrda "O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to‘g‘risida" Qonun qabul qilindi. O‘zbekiston mamlakatining barqarorligini, sobitqadam rivojlanishi va milliy xavfsizligini ta’minlash imkonini beradigan, O‘zbekistonning jahon xo‘jalik aloqalariga

axborot, texnologiya va kommunikatsiya jihatidan kirib borishiga ko‘maklashadigan davlatlararo tuzilmalarga, shu jumladan iqtisodiy tuzilmalarga ustuvor ahamiyat beradi. [1]

O‘zbekistonning ichki davlat qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan chet el elementi bilan murakkablashgan fuqarolik munosabatlarining doirasi keng. Ular mazmuni jihatdan turlicha, masalan, iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy, huquqiy va h.k. ahamiyatlar ga ega. SHunga ko‘ra bular to‘g‘risidagi O‘zbekistonning qonunlari ham turlicha nomlanadi, masalan "Mulkchilik to‘g‘risida", "Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida", "Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida", "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolotlari to‘g‘risida", "Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida", "CHet el investitsiyalari to‘g‘risida", "Erkin iqtisodiy zonalar to‘g‘risida", "Xo‘jalik shirkatlari to‘g‘risida", "Ma’suliyati chek langan va qo‘shimcha ma’suliyatli jamiyatlar to‘g‘risida", "Aksiyador lik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida", "CHet ellik investorlar faoliyatining kafolotlari to‘g‘risida", "Axborot olish kafolotlari va erkinligi to‘g‘risidagi", "Sug‘urta to‘g‘risidagi", "Valyutani tartibga solish to‘g‘risidagi", "Er kodeksi", "Lizing to‘g‘risidagi", "Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to‘g‘risidagi", "O‘zbekistonning davlat chegarasi to‘g‘risida", "Iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida", "Xorijdan mablag‘ jalb qilish to‘g‘risida", "Temir yo‘l transporti to‘g‘risida", "Avtomobil transporti to‘g‘risida".

Qator davlatlarda xalqaro xususiy huquq normalari alohida qonunlarda mujassam topgan. SHuning bilan birga maxsus xalqaro xususiy huquq normalaridan tashkil topgan Kodeksga ega bo‘lgan davlatlar ham bor. Bunday kodeks Avstriyada Vengriyada Polshada Turkiyada Ruminiyada GFRda SHveysariyada Lixtenshteynda qabul qilingan. 1995 yil sentyabrda Italiyaning xalqaro xususiy huquq islohoti to‘g‘risidagi Qonuni amalga kiritildi. 1982 yil YUgoslaviyada qabul qilingan ma’lum huquqiy munosabatlarda qonun va chet el huquqi normalari o‘rtasidagi kolliziyalarni hal qilish to‘g‘risidagi Qonun hozirgi kunda Serbiyada, Sloveniyada, Xorvatiyada, CHernogoriyada harakat qilmoqda, AQSHning Luiziana shtatida 1991 y. qabul qilingan xalqaro xususiy huquq to‘g‘risidagi Qonuni mazkur shtatning Fuqarolik kodeksi tarkibiga kiritildi. Kanadaning Kvebek provinsiyasi Fuqarolik kodeksining o‘ninchi kitobi xalqaro xususiy huquq masalalariga bag‘ishlanadi.

Rossiya, Ukraina, Belorusiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston, O‘zbekiston, Ispaniya, Portugaliya, Jazoir, Misr, Iroq, Peru, Vetnam, Mo‘g‘uliston va boshqa qator davlatlarning Fuqarolik kodekslarida xalqaro xususiy huquqning kollizion normalari mujassam topgan.

---

[1] 1996 йил 26 декабрда "Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида"Конуни.

Xalqaro xususiy huquq normalari maxsus bu sohaga bag‘ishlangan Kodeks yoki Qonun, Fuqarolik kodekslardan tashqari boshqa qonun hujjatlarida ham mavjud. Bunday qonun hujjatlari qatoriga Xitoyning 1986 yildagi fuqarolik huquqining Umumiy qoidalari, 1985 yildagi xalqaro xo‘jalik huquqlari to‘g‘risidagi Qonuni kiradi. Qonun Xitoy va chet el tashkilotlari o‘rtasida barcha chet el iqtisodiy, oldi-sotdi munosabatlari bo‘yicha tuziladigan shartnomalarga nisbatan qo‘llaniladi. CHet el elementlari bilan murakkablashgan fuqarolik huquqiy munosabatlarga bevosita qo‘llanadigan me’yorlardan iborat deb aytish mumkin. Qonunning ko‘p normalari dispozitiv xarakterga ega.

AQSH va Angliyada xalqaro xususiy huquq kodifikatsiya qilinmagan. Angliyada xususiy huquq bo‘yicha Daysi kursi keng doirada tan olingan, AQSHda Amerika huquq instituti tomonidan tayyorlangan konfliktlar to‘g‘risidagi qonunlar To‘plami harakat qiladi. Uning birinchi to‘plami 1834 yilda, ikkinchisi 1971 yilda nashr etilgan. Xalqaro xususiy huquq normalari AQSHning Birxildagi savdo kodeksida ham mavjud. Bu kodeksda qonunni makon va zamon bo‘yicha qo‘llash haqida qoidalar mavjud.

CHet el suvereniga taalluqli masalalar AQSHning 1976 yildagi chet el davlatlarining immuniteti to‘g‘risidagi Qonuni bilan hal qilinadi.

Angliyada kollizion muammolarga tegishli status huquqining qo‘llanish doirasini kengayishi uning ma’lum darajada Evropa hamdo‘stligi va Gaaga konvensiyalariga a’zo bo‘lishi bilan izohlanadi.

CHexiyada 1963 yilda CHexo Slovakiyada qabul qilingan xalqaro xususiy huquq va protsess huquqi haqidagi Qonun hozir ham harakatda. Fransiyada xalqaro xususiy huquq to‘g‘risidagi qonunning loyihasi 1959 yilda tayyorlangan edi. 1969 yili uning asosida yangi loyiha tayyorlandi. Loyiha sud amaliyotida qo‘llanib kelingan tamoyillarga asoslanadi va shuning bilan birga xalqaro xususiy huquq sohasiga taalluqli bo‘lgan normalarni sud amaliyotida shakllantirish uchun ham keng imkoniyat beradi.

Germaniya fuqarolik qonunlar to‘plamini amalga kirgazish to‘g‘risidagi qonunida ma’lum darajada kollizion normalar mavjud edi. Lekin bu normalar, ayniqsa majburiyat huquqi sohasi bo‘yicha etarli darajada emasdi. 1986 yilning 1 sentyabridan boshlab xalqaro xususiy huquq to‘g‘risida qonun amalga kiritildi va shu tufayli Germaniyaning fuqarolik qonunlar to‘plamini amalga kiritish to‘g‘risidagi Qonunning tegishli moddalari o‘rniga boshqa me’yorlar yoki ularga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Qonunda oila huquqi sohasida sudda ko‘rilishi uchun tegishli bo‘lgan tartibni belgilovchi normalar ham mavjud. SHuningdek unga shartnoma majburiyatiga nisbatan qo‘llanadigan huquq to‘g‘risidagi 1980 yil Rim konvensiyasida belgilangan tartib kiritilgan. Natijada bitimlarning shakli, nikoh tuzish va uni

bekor qilish bo‘yicha, bolalar huquqi, homiylik va vasiylik, meros huquqi, majburiyat va mehnat huquqi va protsessual masalalar bo‘yicha qo‘llanishi kerak bo‘lgan kollizion normalarning tizimi o‘rnatildi.

YAponiyada ham kollizion normalar o‘z huquqiy asoslariga ega. Xalqaro xususiy huquq sohasidagi qoidalar 1989 yilda qabul qilingan va 1990 yilning 1 yanvaridan amalga kiritilgan .

Kolliziya lotincha to‘qnashuvchi ish degan ma’noni beradi. Lekin bu atama shartli xarakterga ega. Aslida qonunlar kolliziyasi, ya’ni ular o‘rtasida qo‘llanishi zarur bo‘lgan qoidani tanlash haqida gap yuritiladi. Sud yoki boshqa organ tomonidan turli davlatlar qonunlarini o‘rganish, izohlash va qiyoslash yo‘li bilan chet el elementi bilan murakkablashgan munosabatga nisbatan tegishli huquq normasini qo‘llash to‘g‘risidagi masalaning hal qilinishi, xalqaro mulkiy va shaxsiy munosabatlarni to‘g‘ri tartibga solish uchun muhim ahamiyatga ega.

Kollizion muammo bu huquqiy munosabatga nisbatan qo‘llash uchun tegishli bo‘lgan huquqni tanlash muammosidan iborat. Kollizion normalar boshqa huquq sohalari normalariga nisbatan ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Lekin ular xalqaro xususiy huquqning mazmunini tashkil qiladi va moddiy-huquq sohalaridagi to‘qnashuvlarni bartaraf qilishda asosiy vazifani bajaradi.

Kollizion norma muayyan munosabatga nisbatan qaysi davlatning huquqi qo‘llanishi mumkinligini ko‘rsatib turadi. Kollizion normaning boshqa huquq sohalari normalaridan asosiy farqi shundan iboratki, uning vositasida qo‘llanishi uchun kerak bo‘lgan huquqni ko‘rsatish yo‘li bilan kollizion muammo bartaraf qilinadi. Masalan, Fransiyaning qonuni bo‘yicha 18 yoshga to‘lgan qiz ota-onasining roziligisiz nikohdan o‘tish huquqiga ega emas, O‘zbekiston qonuni bo‘yicha 18 yoshga to‘lgan erkak yoki 17 yoshga to‘lgan ayol ixtiyoriy ravishda nikoh tuzishlari mumkin. CHet el fuqarosi bilan O‘zbekiston fuqarosi o‘rtasida tuziladigan nikohning shartlari O‘zbekiston qonunlari bilan belgilanadi. Agar O‘zbekistonga tashrif buyurgan fransuz qiz O‘zbekiston yigiti bilan ota-onasining roziligisiz nikohdan o‘tgan bo‘lsa, bunday nikoh qanday baholanishi kerak, ya’ni u haqiqiy yoki haqiqiy emas, deb topilishi kerakmi. O‘zbekiston qonuni bo‘yicha haqiqiy, lekin Fransiya qonuni bo‘yicha buning aksi, chunki qiz ota-onasining roziligni olgan emas. Bunday holatda fransuz qizini O‘zbekistonda nikohdan o‘tkazish, ya’ni bu nikohni qayd qilish uchun Fransiya qonunini qo‘llash talab qilinmaydi. Fransuz qizi o‘z vataniga qaytib borganidan so‘ng nikohdan ajralmoqchi bo‘lsa, buning uchun Fransiya qonuniga asosan ota-onasining roziligini olmaganligi asos bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda kollizion normani aniqlash va uning yordamida tegishli davlat huquqini qo‘llash talab qilinadi. Nikoh O‘zbekiston hududida tuzilgani uchun u O‘zbekiston qonuniga asosan qayd qilinadi, nikohni bekor qilish esa Fransiya qonuniga binoan Fransiyada amalga oshirilishi mumkin.

Kollizion norma o‘z holicha masalani oxirigacha hal qilmaydi, u tegishli qoida nazarda tutilgan qonunning moddiy normalariga havola qiladi, ya’ni ko‘rsatib beradi. Bunday moddiy normalar qonun osti hujjatlar emas, balki faqat kollizion normalarning manbai hisoblanuvchi qonunlarda belgilanishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasida bunday qonunlar qatoriga O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi, Oila kodeksi, Mehnat kodeksi, Havo kodeksi, Fuqarolik protsessual kodeks va konstitutsiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan boshqa qonunlar kiradi.

Kollizion metod bilan tartibga solishda ikkala tarafning ham manfaatini doimo bir xilda hisobga olib bo‘lmaydi. Kollizion normalar xalqaro shartnoma tuzish yo‘li bilan yaratilgan taqdirda bu masala qisman hal bo‘lishi mumkin, lekin oxirigacha uning echimini topish qiyin, ikki yoki ko‘pchilik davlatlarning ichki qonunlaridagi qarama-qarshiliklarga duch kelish tugamaydi. Muhim iqtisodiy masalalar bo‘yicha xalqaro shartnomalar tuzish yo‘li bilan munosabatlarni bevosita tartibga solish metodiga o‘tish moddiy huquqiy normalarni birxillashtirish uchun zamin yaratadi. SHuning bilan birga xalqaro xususiy huquq sohasida moddiy huquqiy normalarning, va ayniqsa, birxillashtirilgan moddiy huquqiy normalarning yaratilishi kollizion normalarni birxillashtirishga bo‘lgan e’tiborni susaytirib yubormaslikni talab qiladi. CHunki Kollizion normalar hozir ham, kelajakda ham xalqaro xo‘jalik, savdo, transport munosabatlarini tartibga solishda muhim rol o‘ynaydi.

Kollizion bog‘lovchilarining bo‘linishiga yo‘l qo‘yiladi. SHartnoma taraflari qo‘llaniladigan huquqni umuman shartnoma uchun ham, uning alohida qismlari uchun ham tanlab olishlari mumkin. Qo‘llaniladigan huquq taraflar tomonidan shartnoma tuzilayotganda ham, undan keyin ham istalgan vaqtda tanlanishi mumkin bo‘lgan: taraflar, shuningdek istalgan vaqtda qo‘llaniladigan huquqni o‘zgartirish to‘g‘risida kelishib olishlari mumkin bo‘lgan imkoniyat to‘g‘risidagi qoida taraflarning manfaatlariga oiddir.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksida qayd etilgan kollizion normalarning tizimi Vengriya, SHveysariya va boshqa mamlakatlardagi shartnoma majburiyatlarini kollizion tartibga solish tajribasini aks ettiradi, ammo uning bir farqi mavjud: bu mamlakatlarning qonunlari tashqi iqtisodiy shartnomalarni tashqi iqtisodiyotga oid bo‘lmagan shartnomalardan ajratmaydi.

Qator mamlakatlarda taraflar tomonidan qo‘llaniladigan huquqni tanlab olish imkoniyati shartnomaning mahalliylashtirish shartlari, ularning o‘rtasida oqilona aloqa: shartnomaga muayyan tartibda u bilan bog‘liq bo‘lgan huquq qo‘llanilishi mumkinligi tomonlaridan chegaralangan.

Xalqaro oldi-sotdi va boshqa shartnoma majburiyatlaridan tartibga solish uchun qo‘llaniladigan huquqni taraflar tomonidan tanlab olish to‘g‘risida bu sohada kollizion huquqni yagonalashtirgan xalqaro konvensiyalarda gapirib o‘tiladi.

1955 yildagi xalqaro mol-mulkning oldi-sotdisiga qo‘llaniladigan huquq to‘g‘risida Gaaga Konvensiyasi taraflar tomonidan belgilangan mamlakatning ichki huquqiga savdo-sotiqni bo‘ysundiradi. Bunday belgilash aniq ifodalanishi yoki shartnoma shartlaridan ikkilanmasdan kelib chiqishi shart. Taraflar tomonidan bu huquq belgilanmagan taqdirda oldi-sotdi sotuvchining buyurtma olish paytida doimiy yashash mamlakatining ichki huquqi bilan tartibga solinadi.

Buyurtma sotuvchining korxonasi tomonidan qabul qilingan taqdirda, korxona joylashgan mamlakatning ichki huquqi qo‘llanilishi lozim, lekin sotib oluvchining doimiy yashash mamlakati yoki buyurtma bergan korxona joylashgan mamlakatida buyurtma qabul qilingan taqdirda, oldi-sotdiga bu mamlakatning ichki huquqi qo‘llaniladi.

1985 yilda mollarning xalqaro oldi-sotdi shartnomalariga qo‘llaniladigan huquq to‘g‘risidagi Konvensiya qoidalari oldi-sotdi shart-nomasiga taraflar tomonidan tanlab olingan huquq qo‘llanilishini ko‘rsatadi huquqni tanlab olishmagan taqdirda, oldi-sotdi shartnomasi sotuvchining shartnoma tuzish vaqtida tijorat korxonasi joylashgan davlat huquqi bilan tartibga solinadi.[1] Boshqacha aytganda, ushbu holda shartnoma sotuvchi joylashgan mamlakatning huquqi tomonidan tartibga solinishi lozim.

Evropa Kengashiga a’zo bo‘lgan mamlakatlarda shartnoma majburiyatlarining kollizion masalalarini tartibga solish asosini 1980 yildagi shartnoma majburiyatlariga qo‘llaniladigan huquq to‘g‘risidagi Konvensiya qoidalari tashkil qiladi. Jismoniy shaxslar maqomi, vorislikka oid shartnoma majburiyatlari, ashyoviy huquq, nikoh munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lgan, oilaviy munosabatlar, veksel, chek va boshqa aylanma hujjatlardan kelib chiqqan, kompaniyalar huquqi va bir qancha boshqa masalalarga Konvensiya qoidalari amal qilmaydi.

Fuqarolik huquqi sohasi va xalqaro xususiy huquq sohasi tabiati jihatdan bir-biriga o‘xshash munosabatlar asosida tashkil topgan bo‘lib, xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi natijasida ularda mazmunan o‘zgarish yuz berdi, xalqaro xususiy huquq nisbiy mustaqil huquq sohasi sifatida namoyon bo‘la boshladi. Lekin aslida bu huquq sohalarining normalari chet el elementlari bilan murakkablashgan munosabatlarni tartibga solishda birgalikda harakat qiladi. Xalqaro xususiy huquqdagi kollizion normalar fuqarolik huquqidagi oila huquqi, mehnat

[1] **1985 йилда молларнинг халқаро олди-сотди шартнома. Гаага Конвенцияси 7-модда, 1-банд.**

huquqi, fuqarolik protsessual huquqi moddiy normalariga havola qiladi, munosabatlarning turlari va shakllariga qarab ularning qaysi birini qanday sharoitda qo‘llash kerakligini ko‘rsatib turadi va buning natijasida ular ishtirokida ma’lum darajada umumiy qoida tashkil topadi, muayyan sharoitda vujudga kelgan aynan munosabatga nisbatan qo‘llanadi.

Bunday aloqaning xususiyati haqida L.A. Luns shunday deydi: moddiy-huquqiy normaga havola qiluvchi ya’ni qaysi normaning qo‘llanishini ko‘rsatuvchi kollizion norma ushbu moddiy huquqiy norma bilan birgalikda fuqarolik muomalada qatnashuvchi lar uchun tartibga soluvchi me’yorni vujudga keltirishi fan tomonidan doimo himoya qilinib kelingan[1].

Bu fikrga A.B. Levitin qo‘shilmaydi. Uning fikricha kollizion normalar chet el elementlari bilan murakkablashgan fuqarolik huquqiy munosabatlarni tartibga solmaydi, ularning vazifasi asosan qo‘llanishi zarur bo‘lgan biron bir davlatning ichki moddiy huquqi normasini ko‘rsatishdan, ya’ni unga havola qilishdan iborat. Kollizion norma vositasida vujudga kelgan munosabatlarni kelajakda tartibga solinishi ma’lum huquqiy sohaning moddiy-huquqiy normasi vositasida amalga oshiriladi. [2]

Bizning fikrimizcha, fuqarolik huquqiy va xalqaro xususiy huquq normalarini bir-biridan ajratib, yoki ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yib bo‘lmaydi, fuqarolik huquq normalarisiz xalqaro xususiy huquq normalarini qo‘llashning iloji bo‘lmaganidek, kollizion, ya’ni xalqaro xususiy huquq normalarisiz moddiy huquq normalarini xalqaro mulkiy, mulk bilan bog‘liq shaxsiy, oilaviy, mehnat munosabatlari va protsessual harakatlarga nisbatan qo‘llab bo‘lmaydi, ular birgalikda vazifani bajarishga qaratiladi. Xalqaro xususiy huquqning tuzilishi uning normalari vositasida tartibga solinadigan munosabatlarni tabiati jihatdan fuqarolik huquqiy munosabatlariga o‘xshash bo‘lgan, muayyan institutlardan, foydalanish maqsadi, vazifasi va qo‘llanish doirasi bo‘yicha turli huquq normalarining yagona majmuasi sifatida tashkil topgan alohida huquq sohasidan iborat. Tartibga solinadigan munosabatlar xarakteri, ularning mohiyati, mazmuni, ularda qatnashuvchi sub’ektlar va ular o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalarning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra xalqaro xususiy huquq soha sifatida umum huquqiy tizimda alohida o‘rin egallaydi.

[1] **Л.А. Лунц диссертациясидан.**
[2] **А.Б. Левитин диссетациясидан.**

II BOB. Xalqaro hususiy huquqda shartnoma munosabatlar

2.1 Xalqaro hususiy huquqda shartnomaviy munosabatlarning uziga xos xususiyatlari.

O‘zbekistonning xalqaro shartnomalari O‘zbekiston huquq tizimining tarkibiy qismiga kiradi. SHunday ekan xalqaro xususiy huquq sohasining manbaini tashkil qiluvchi huquqiy hujjatlar O‘zbekiston Konstitutsiyasi normalariga zid kelmasligi kerak. SHuning bilan birga Konstitutsiya asosida tuzilgan O‘zbekistonning xalqaro shartnomalari ham o‘z ta’sir kuchiga ko‘ra yuqori yuridik maqomli hujjat hisoblanadi. Agar O‘zbekistonning xalqaro shartnomasida boshqa qonun hujjatlariga nisbatan o‘zgacha qoida nazarda tutilgan bo‘lsa, xalqaro shartnoma bilan belgilangan qoidaga amal qilinadi.

Xalqaro shartnomada ikki yoki ko‘pchilik taraflarning xohish irodasi o‘z ifodasini topadi. Koidalar va shartlar albatta bajarilishi kerak, aks holda bajarmagan taraf uchun salbiy huquqiy oqibatlar vujudga kelishi mumkin. SHuni hisobga olingan holda xalqaro shartnomalar ichki davlat huquqiy hujjatlaridan ustun turishi qoidasi nazarda tutiladi. Masalan O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 7-moddasiga muvofiq "Agar xalqaro shartnomada yoki bitimda fuqarolik qonun hujjatlariga qaraganda boshqacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma yoki bitim qoidalari qo‘llaniladi".[1] Bunday qoida mamlakatimizning boshqa qonunlarida belgilangan. Masalan, O‘zbekistonning 1996 yil 29 avgustda qabul qilingan "Fuqarolarning sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida"gi Qonuni 1-moddasining 3-qismida shunday deyiladi: "Basharti xalqaro shartnomada fuqarolarning sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risidagi qonun hujjatlaridagidan o‘zgacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, u holda xalqaro shart-noma qoidalari qo‘llaniladi". O‘zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 aprelda qabul qilingan "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonunda ham bu haqdagi qoida nazarda tutiladi.[2]

"Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta’minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, ham do‘stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va

[1] **Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 7-моддаси.т.Адолат.2010.й.**
[2] **Фуқароларнинг соғлиғини сақлаш тўғрисида"ги Қонуни 1-моддасининг 3-қисми.**

ulardan ajralib chiqishi mumkin".[1] Davlat tashqi siyosatining asosiy mazmuni xalqning farovon hayoti, manfaatini ta'minlash maqsadida uning boshqa davlatlar bilan aloqalar o'rnatishi uchun tayyor ekanligidan dalolat beradi. Bunday aloqalar faqat siyosiy emas, iqtisodiy ahamiyatga ham ega bo'ladi. Davlatlar o'rtasida birgalikda korxonalar qurish, investitsiya, kredit, tovarlar oldi-sotdisi, grant e'lon qilish asosida ma'lum loyihalar bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni bajarish bilan bog'liq munosabatlar iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lib, bunday munosabatlar xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadi.

Konstitutsiyaning 18-moddasiga muvofiq O'zbekistonda barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar. SHuning bilan birga fuqarolarning huquqlari O'zbekistonning o'z hududida ham, uning tashqarisida ham davlat tomonidan himoya qilinadi va ularga homiylik ko'rsatish kafolatlanadi.

O'zbekiston fuqarolari ularga Konstitutsiyaning 22-moddasiga binoan berilgan huquq va erkinliklarga asosan chet el mamlakatlarida tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirar ekanlar, bu huquq va erkinliklar O'zbekiston Respublikasi tomonidan himoya qilinadi. Tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan barcha majburiyatlar va ularning bajarilishi bilan bog'liq barcha oqibatlar xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadi.

SHartnomalar bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadi.

Erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi. O'zbekistonda xususiy va davlat mulki asosida fuqarolar, yuridik shaxslar uchun xalqaro miqyosda tadbirkorlik faoliyatini erkin amalga oshirish uchun imkoniyat yaratildi. Tadbirkorlik sohasidagi turli, ya'ni oldi-sotdi shartnomasi, inshoatlar qurish bo'yicha pudrat shartnomasi, investitsiyalar ajratish yo'li bilan qo'shma korxonalar ta'sis etish shartnomasi,maishiy va moddiy xizmat ko'rsatish shartnomasi, ishlab chiqarish va xo'jalikning turli sohalarida xalqaro miqyosda fuqarolarni ishga jalb qilish bo'yicha tuziladigan mehnat shartnomasi va boshqa sohalarda tuziladigan shartnomalar bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan bo'ladigan munosabatlarida xalqaro xususiy huquqning manbai sifatida xalqaro shartnomalarning ahamiyati tobora oshib bormoqda. Xalqaro shartnomada oldindan o'z ifodasini topgan normalar davlatlar o'rtasidagi munosabatlarda ichki davlat qonunlariga nisbatan ko'proq qo'llaniladi.

[1] **Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 17-моддасининг 2-қисмига мувофиқ**

"O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to‘g‘risida"gi 1995 yil 22 dekabrda qabul qilingan Qonunda xalqaro shartnomalar to‘g‘risidagi 1969 yilda qabul qilingan va 1995 yil 24 fevralda O‘zbekiston qo‘shilgan Vena konvensiyasiga va davlatlar hamda xalqaro tashkilotlar, xalqaro tashkilotlar o‘rtasidagi shartnomalar huquqi to‘g‘risidagi 1986 yil Vena konvensiyasiga asoslanadi.

Xalqaro shartnoma deganda O‘zbekiston Respublikasining bir yoki bir necha davlat, xalqaro tashkilot yoki xalqaro huquqning boshqa sub’ektlari bilan xalqaro munosabatlar sohasidagi huquq va majburiyatlariga doir teng huquqli va ixtiyoriy kelishuvi tushuniladi. Xalqaro shartnomalar: shartnoma, bitim, konvensiya, protokol, memorandum, deklaratsiya, xatlar va notalar almashuvi deb nomlanishi va shunday ko‘rinishda tuzilishi, shuningdek boshqacha nomlanishi mumkin. Bunday shartnomalar qoida tariqasida yozma shaklda tuziladi. Davlatning siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy, huquqiy va boshqa sohalardagi faoliyati xalqaro shartnomaning ob’ekti bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi nomidan xalqaro shartnomalarni tuzish huquqi davlatga tegishlidir. Bunday shartnomalar quyidagi tartibda tuziladi:

O‘zbekiston Respublikasi nomidan davlatlararo shartnomalar.

O‘zbekiston Respublikasi Hukumati nomidan hukumatlararo shartnomalar.

O‘zbekiston Respublikasi vazirliklari va idoralari nomidan idoralararo shartnomalar.

SHartnomalarga asosan xalqaro ommaviy huquq, shuningdek xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlar vujudga kelishi mumkin.

Xalqaro huquq va xalqaro shartnomalarning umume’tirof etilgan tamoyillari va normalari, O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimining tarkibiy qismiga kiradi. Lekin bundan xalqaro xususiy huquq manbaini tashkil qiluvchi xalqaro shartnomalar, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari O‘zbekiston Respublikasi uchun majburiy va uning erkidan, xohishidan qat’i nazar o‘z holicha mustaqil ravishda amalda, ya’ni harakatda bo‘ladi degan xulosaga kelish mumkin emas. Xalqaro shartnomalarni tuzishda, mazmunini belgilashda va bajarishda mustaqil davlat O‘zbekiston Respublikasining erki o‘z ifodasini topadi.

O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari xalqaro huquqning umum e’tirof etilgan tamoyillari va normalariga, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to‘g‘risidagi Qonunga hamda shartnomaning o‘z qoidalariga muvofiq tuziladi, bajariladi, to‘xtatiladi, to‘xtatib turiladi va denonsatsiya qilinadi. O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasini bajarish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi qonunini, Oliy Majlis qarorini qabul qilish, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonini yoki O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorini, farmoyishini

chiqarish lozim bo‘lgan hollarda manfaatdor vazirliklar va idoralar Adliya Vazirligi va Tashqi ishlar vazirligi bilan kelishilgan holda shunday aktni qabul qilish to‘g‘risida belgilangan tartibda taklif kiritadilar.

Mustaqillikka erishgan O‘zbekiston o‘zining birinchi kunlaridan e’tiboran xalqaro shartnomalar tuzish huquqiy asoslarini shakllantira boshladi. Bunday e’tibor birinchi galda xalqaro iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishga qaratildi.

Masalan, 1991 yil 14 iyundagi "O‘zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida"gi va 1991 yil 14 iyundagi "O‘zbekiston Respublikasida chet el investitsiyalari to‘g‘risida"gi Qonunlari bunga yaqqol dalildir. Birinchi qonunda asosan tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy qoidalari va bu faoliyatni amalga oshirishning tartibi belgilandi. Ikkinchi qonunda asosan chet el investitsiyalarini rivojlantirishni amalga oshirishning huquqiy va tashkiliy masalalari belgilab berildi. Bu qonunlar va boshqa muhim qonun hujjatlari O‘zbekistonning boshqa davlatlar bilan iqtisodiy munosabatlar sohasida xalqaro shartnomalar tuzishi uchun huquqiy asos bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Ukraina, Fransiya, Gruziya, Saudiya Arabistoni, Turkiya Jumhuriyati, Rossiya Federatsiyasi, Slovakiya Respublikasi, Latviya Respublikasi, Litva Respublikasi, Turkmaniston, Qirg‘iziston Respublikasi, Qozog‘iston Respublikasi, CHexiya Respublikasi va boshqa ko‘p davlatlar bilan do‘stlik, hamkorlik va huquqiy yordam ko‘rsatish to‘g‘risida shartnomalar tuzdi. 1993 yil 22 yanvarda Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi oilaviy va jinoyat ishlari bo‘yicha huquqiy yordam va fuqarolik, huquqiy munosabatlar to‘g‘risida Konvensiya qabul qildi. Bu Konvensiyani O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1993 yil 6 mayda ratifikatsiya qildi.

Xalqaro shartnomalarni tuzishdan asosiy maqsad bir davlat fuqarosining ikkinchi davlat hududida mulkiy va shaxsiy huquqlari tan olinishini va muhofaza qilinishini ta’minlashdan iborat. SHartnomalar tuzishda har bir davlatning teng huquqligi va mustaqilligini hurmat qilish tamoyiliga amal qilinadi. SHartnomalarda adliya idoralari o‘rtasidagi hamkorlik, davlatlarning fuqarolari va yuridik shaxslarining huquqlarini himoya qilish, sud organlarining vakolatlari ni va huquqni tadbiq qilishni belgilash, chet el fuqarolarining protsessual xuquqlarini belgilash, huquqiy yordam berish haqidagi topshiriqni bajarish, fuqarolik va oilaviy ishlar bo‘yicha qabul qilingan qarorlarni tan olish va ijro etishni ta’minlash, hujjatlarni qabul qilish va jo‘natish, jinoyatchini topshirish va jinoiy ishlar bo‘yicha kerak bo‘lgan boshqa huquqiy yordam ko‘rsatish kabi masalalar bo‘yicha vujudga keladigan munosabatlar tartibga solinadi.

Ikkitomonlama xalqaro shartnomalar bilan bir qatorda O‘zbekiston xalqaro ahamiyatga ega bo‘lgan ko‘ptomonlama shartnomalar, Konvensiyalarga qo‘shildi va ularni ratifikatsiya qildi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan qarori bilan Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi tarkibiga kirgan davlatlarning rahbarlari 1992 yil oktyabrda Bishkek shahrida imzolagan Deportatsiya qilingan shaxslar, kam sonli millatlar va xalqlarning huquqlarini tiklash bilan bog‘liq masalalarga doir Bitim ratifikatsiya qilindi. Bu bitim bilan bog‘liq ravishda shuni ta’kidlab o‘tish o‘rinliki, O‘zbekiston Konstitutsiyasining 18-moddasiga muvofiq, O‘zbekistonda yashovchi barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Iqtisodiy masalalarni hal qilishga bag‘ishlangan xalqaro shartnomalar alohida ahamiyatga ega. SHuni hisobga olgan holda O‘zbekiston tomonidan MDHga a’zo bo‘lgan boshqa davlatlar bilan ikkitomonlama va ko‘ptomonlama shartnomalar tuzildi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1993 yil 29 dekabrdagi qarori bilan 1993 yil 24 sentyabrda Moskva shahrida imzolangan Iqtisodiy ittifoq tuzish haqidagi SHartnomani ratifikatsiya qildi. Oliy Kengash qarori bilan 1993 yil 24 sentyabrda Moskva shahrida imzolangan Davlatlararo Evrosiyo ko‘mir va metall birlashmasini tuzish to‘g‘risida Bitimni ratifikatsiya qildi. O‘zbekiston Respublikasi tomonidan 1994 yil 6 mayda Ashxabat shahrida 1993 yil 23 dekabrda imzolangan Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga a’zo bo‘lgan davlatlar korxonalari va tarmoqlarining ishlab chiqarish kooperatsiyasini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashning umumiy shart-sharoitlari va tartibi to‘g‘risidagi Bitim ratifikatsiya qilindi.

1993 yil 24 dekabrda Ashxabat shahrida imzolangan Mustaqil Davlatlar Xamdo‘stligiga a’zo bo‘lgan davlatlar hududida aholini ishlab chiqarilayotgan dori-darmon vositalari, vaksina va boshqa immunobiologik dorilar, tibbiy buyumlar va tibbiy texnika bilan ta’minlash to‘g‘risidagi Bitim O‘zbekiston Respublikasi tomonidan 1994 yil 6 mayda ratifikatsiya qilindi. 1994 yil 10 yanvarda Toshkent shahrida va 1994 yil 16 yanvarda Bishkek shahrida imzolangan Qozog‘iston Respublikasi, Qirg‘iziston Respublikasi va O‘zbekiston Respublikasi o‘rtasida YAgona iqtisodiy makon tashkil etish to‘g‘risidagi SHartnoma 1994 yil 6 mayda O‘zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilindi. 1994 yil 2 martda Moskva shahrida imzolangan Daromadlar va mulkka ikkiyoqlama soliq solmaslik to‘g‘risida O‘zbekiston Hukumati bilan Rossiya Federatsiyasi Hukumati o‘rtasidagi Bitim 1994 yil 6 mayda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan ratifikatsiya qilindi. Bu bitim xalqaro xususiy huquq nuqtai nazardan muhim ahamiyat kasb etadi

Xalqaro xususiy huquqning manbalari ichida savdo shartnomalari alohida o‘rin egallaydi. SHartnomalarda O‘zbekiston uchun boshqa davlatlar bilan savdo shartnomalarini tuzishda foydalanish uchun zarur bo‘lgan umumiy qoidalar nazarda tutiladi. Bu shartnomalar bilan yuridik va jismoniy shaxslarning huquq layoqati belgilanadi, savdo arbitrajiga taalluqli masalalar

bo‘yicha qoidalar nazarda tutiladi. 1994 yil 15 aprelda Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi tomonidan Erkin savdo zonalari tashkil qilish to‘g‘risida Bitim va uning Protokoli ma’qullandi. MDH tashkil qilingandan buyon uning ishtirokchilari tomonidan bir qancha shartnomalar, bitimlar tuzildi, ular savdo va iqtisodiyot sohasida hamkorlik o‘rnatish, davlat chegaralari va dengiz iqtisodiy zonalarini muhofaza qilish va boshqa iqtisodiy masalalarga bag‘ishlanadi.

Mustaqilligi e’lon qilinishidan oldin uning chegaralaridan tashqariga olib chiqib ketilgan tarixiy, madaniy va ilmiy-badiiy qiymatga ega bo‘lgan mol mulkni hamda boshqa qimmatbaho ob’ektlarni qaytarib berish haqidagi talablarga nisbatan da’vo muddati joriy qilinmaydi".

Transport vositalari orqali xalqaro yuk va yo‘lovchilar tashish to‘g‘risida tuzilgan shartnomalar va qabul qilingan konvensiyalar xalqaro xususiy huquq manbalari safida alohida o‘rin egallaydi.

O‘zbekiston Oliy Majlisi havo yo‘llari bilan yuk tashishga oid ayrim qoidalarni birxillashtirish uchun 1929 yili Varshavada imzolangan va 1955 yil Gaagada unga kiritilgan aniqliklar haqida imzolangan Konvensiyaga qo‘shilish haqida 1995 yil 6 mayda qaror qabul qildi. Temir yo‘l masalalarini tartibga solish Bern xalqaro konvensiyalari orqali amalga oshiriladi. YUklar, yo‘lovchilar va bagajlarni temir yo‘l orqali tashishga oid Bern konvensiyalaridagi qoidalar 1980 yili umumiylashtirilib, yangi tahrirda YAgona Kelishuv qabul qilindi va u 1985 yil 1 maydan amalga kiritildi. Avtomobil transportida xalqaro miqyosda yuklar tashish masalalari 1956 yildagi yuklarni xalqaro avtomobil transportida tashish to‘g‘risidagi Jeneva konvensiyasi bilan tartibga solinadi. YUklarni xalqaro turli transport vositalarida tashish to‘g‘risida 1980 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasi qabul qilindi. Transport vositalari yordamida yuk va yo‘lovchilarni tashish turli davlatlar hududi orqali amalga oshirilishi mumkin. SHu masala hisobga olingan holda O‘zbekiston 1995 yil 22 dekabrda Qit’a ichkarisidagi davlatlarning tranzit savdosi to‘g‘risidagi Konvensiyaga qo‘shildi.

Xalqaro xususiy huquq manbai sifatida Gaaga konvensiyalaridan 11 turkumi oila huquqiga taalluqli. Nikohni e’tirof etish va uni haqiqiy emas deb topish to‘g‘risidagi 1978 yil Konvensiyasi; er-xotinning mol-mulkiga nisbatan qo‘llanadigan huquq to‘g‘risida 1978 yil Konvensiyasi; Nikoh bekor qilinganligini tan olish va er xotinni sud tartibida ajratish to‘g‘risidagi 1970 yil Konvensiyasi; bolalarga beriladigan aliment majburiyatlari bo‘yicha qo‘llanadigan huquq to‘g‘risida 1956 yil Konvensiyasi; bolalarga beriladigan aliment majburiyatlari haqida qabul qilingan qarorlarni tan olish va ijro etish to‘g‘risida 1958 yil Konvensiyasi va shunga o‘xshash boshqa xalqaro konvensiyalar kiradi.

O‘zbekiston Onalikni muhofaza qilish haqidagi 1919 yili Jenevada qabul qilingan va 1952 yili qaytadan ko‘rib chiqilgan 103-sonli Konvensiyaga 1995 yil 6 mayda qo‘shildi.

O‘zbekistonda 2001 yilning onalar va bolalar yili deb e’lon qilinishi va shu tufayli O‘zbekiston Hukumati tomonidan tegishli chora-tadbirlarning amalga oshirilishi uchun dasturlar qabul qilinishi Jeneva konvensiyasida ko‘zda tutilgan vazifalarning amaliy ifodasidir. Onalar va bolalarning huquq va manfatlarini himoya qilish masalalari O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksida har tomonlama mukammal echimini topgan . Kodeksning "CHet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar ishtirokidagi oilaviy munosabatlarni tartibga solish" to‘g‘risidagi VIII bo‘limi xalqaro xususiy huquq sohasi uchun bevosita manba deb hisoblanishi mumkin.

Intellektual mulk masalalariga bag‘ishlangan xalqaro shartnomalar alohida guruhni tashkil qiladi. O‘zbekiston mustaqil davlat sifatida intellektual mulk sohasidagi bir necha xalqaro jamiyatlarga, ittifoqlarga a’zo bo‘ldi, konvensiyalarni ratifikatsiya qildi, bitimlarga qo‘shildi, shartnomalar tuzdi. O‘zbekiston Butunjahon intellektual mulk tashkilotini ta’sis etuvchi Konvensiyaning ishtirokchisi, Sanoat mulkini muhofaza qilish bo‘yicha 1883 yildagi Parij Konvensiyasining qatnashchisi, Patent kooperatsiyasi to‘g‘risida gi 1977 yildagi Parij shartnomasining ishtirokchisi, Tovar belgilarini xalqaro ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risidagi 1891 yil Madrid Kelishuvining, Mahsulot ishlab chiqarilgan joyning nomini himoya qilish to‘g‘risidagi Lissabon kengashining, Sanoat namu nalarini deponent qilish bo‘yicha Gaaga kelishuvining va shunga o‘xshash qator xalqaro shartnoma va konvensiyalarning ishtirokchisidir.

1993 yil may oyida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Intellektual mulkning Butunjahon tashkilotini tashkil qilish bo‘yicha Parij konvensiyasiga va Patent kooperatsiyasi to‘g‘risidagi Deklaratsiyaga imzo chekdi. 1993 yil 18 avgustda VOIS O‘zbekiston Respublikasining ushbu konvensiyalarga qo‘shilganligini ma’lum qildi. O‘zbekiston Respublikasi savdo markalarini ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risidagi Madrid Kelishuvining ham a’zosi hisoblanadi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligiga kirgan davlatlar hududida intellektual mulk sohasida ro‘y berishi mumkin bo‘lgan huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida O‘zbekiston maxsus bitimga qo‘shildi va sanoat mulkini himoya qilish bo‘yicha quyidagi davlatlar: Rossiya Federatsiyasi Gruziya Qirg‘iziston Respublikasi Qozog‘iston Respublikasi Ozarbayjon Respublikasi intellektual mulkni muhofaza qilish sohasida, Ukraina va Turkiya Respublikasi bilan ikkitomonlama shartnomalar tuzdi.

Fuqarolik kodeksida "Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to‘g‘risida"gi Qonunda "Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomi to‘g‘risida"gi Qonunda, "Elektron hisoblash mashinalari va ma’lumotlar to‘plamini huquqiy himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonunda , "Seleksiya yutuqlari"to‘g‘risidagi Qonunda milliy tartib to‘g‘risidagi maxsus qoidalar belgilangan.

Xalqaro shartnomalar yuzasidan vujudga kelgan nizolarning sudga taalluqligi, sud qarorlarining bajarilishi bo‘yicha xalqaro bitimlar va konvensiyalar mavjud. Bunga Evropa ittifoqiga a’zo bo‘lgan davlatlarning nizolarning sudga taalluqligi va sud qarorlarini ijro etish bo‘yicha 1968 yil va 1979 yilda yangi tahrirda qabul qilingan Bryussel Konvensiyasini misol keltirish mumkin. Evropa erkin savdo assotsiatsiyasiga kirgan Evropa davlatlari 1980 yilda Lugano shahrida fuqarolik va savdo masalalari bo‘yicha ishlarning sudga taalluqligi va sud qarorlarini ijro etish to‘g‘risida shartnoma tuzdilar. 1954 yil 1 martda Gaagada Fuqarolik protsessi masalalariga doir Konvensiya imzolandi. O‘zbekiston ushbu Konvensiyaga 1995 yil 22 dekabrda qo‘shildi. 1958 yil 10 iyunda Nyu-Yorkda CHet el mamlakatlari arbitraj qarorlarini e’tirof etish va ijro etish to‘g‘risidagi Konvensiya imzolandi. O‘zbekiston ushbu konvensiyaga 1995 yil 22 dekabrda qo‘shildi.

Xalqaro shartnomalarda shartnoma tuzuvchi davlatlarning yuridik shaxslariga ma’lum tuzum o‘zaro taqdim etilishi ko‘zda tutiladi. Ushbu maqsadlarda shartnomalarda yuridik shaxslarning millatini aniqlash xususiyatlari ham o‘z asosini topgan. O‘zbekiston Respublikasining boshqa mamlakatlar bilan munosabatlarida yuridik shaxsning millatini aniqlash boshqa mamlakatlarning o‘zaro munosabatlaridagi ahamiyatiga nisbatan muhim ahamiyatga ega emas. Xar doim yuridik shaxs deb bizning qonunlarimizga muvofiq tashkil etilgan yuridik shaxslar hisoblanadi. Qo‘shma korxonalarda chet el kapitalining hamda O‘zbekiston Respublikasida ta’sis etilgan chet el yuridik shaxslar qatnashishi ishni hal etmaydi, chunki ularning hammasi O‘zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari deb hisoblanadi.

Uzbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksidan kelib chiqqan holda, xalqaro shartnomada yoki bitimda fuqarolik qonun hujjatlaridagiga qaraganda boshqacha qoidalar qo‘llanilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasiga yoki Qonuniga asoslanilgan bo‘lsa, chet el yuridik shaxslariga taqdim etilayotgan milliy tartib fuqarolik qonunchiligiga doir munosabatlar doirasidan chetga chiqib ketishi mumkin. SHunda, investitsiyani amalga oshirish bo‘yicha chet el investorlarining chet el yuridik shaxslarini inobatga olgan holda huquqiy tartibi O‘zbekiston Respublikasi yuridik shaxslarining faoliyati tartibidan noqulay bo‘lmasligi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi "CHet el investitsiyalari to‘g‘risida"gi Qonunining 6-moddasiga muvofiq, chet el yuridik shaxslari O‘zbekiston Respublikasi hududida chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar tashkil qilishi va qonunchilikda ularga berilgan huquq, kafolat va imtiyozlardan foydalanishi mumkin.[1]

[1] Ўзбекистон Республикаси Янги қонунлари, 19-сон, Тошкент. "Адолат", 1998 й., 402-бет. Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. Тошкент, 2000 й., 266-бет.

"CHet el investitsiyalari to‘g‘risida"gi Qonunning 22- moddasidan kelib chiqqan holda agar qonunchilik va O‘zbekiston Respublikasi ishtirokidagi xalqaro shartnomalar o‘rtasida ziddiyat yoki kelishmovchiliklar mavjud bo‘lsa, chet el investorlariga hamda chet el yuridik shaxslariga qulay bo‘lgan qoidalar yuqori darajali kuchga ega.[1]

CHet el yuridik shaxslari O‘zbekiston Respublikasida tashqi faoliyatini uning qonunchiligiga muvofiq amalga oshiradi. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga zid bo‘lmagan holda ular respublika hududida o‘z vakolatxonalarini ochish huquqiga ega. Ular davlat idoralaridan belgilangan tartibda tashqi faoliyatiga doir ularning huquq va manfaatlariga tegishli va konfidensial xarakterga ega bo‘lmagan axborotni olishi mumkin.[2]

Konsessiya shartnomasini tuzish asosida boshqa davlatlarning yuridik shaxslari ishbilarmonlik faoliyatining sub’ektlari er osti boyliklarining foydalanuvchisi bo‘lishi mumkin. Ularga er maydonlari tabiiy resurslarni izlash, ishlab chiqarish va foydalanish uchun hamda boshqa xo‘jalik faoliyatini amalga oshirish uchun taqdim etilishi mumkin.[3]

O‘zbekiston Respublikasining "Er osti boyliklari to‘g‘risida" gi Qonuniga muvofiq qonunchilikda belgilangan tartibda, chet el yuridik shaxslarga er osti boyliklari geologik o‘rganish maqsadida beriladi.

CHet el yuridik shaxslari O‘zbekistonda tashkil qilingan xo‘jalik, uyushma, birlashma va korxonalarning ta’sischilari bo‘lishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasining "CHet el investitsiyalari to‘g‘risida"gi Qonunida ushbu ob’ektlarni tashkil qilish, sotish, qayta tashkil qilish yoki tugatish huquqlari belgilangan, tartibi va sharoitlari esa O‘zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Amaldagi qonunchilikda yuridik shaxslar tegishli huquqlarga ega bo‘lish va bu faoliyat turlarini amalga oshirishda cheklashlarga duch keladilar, ular chet el yuridik shaxslariga taalluqlidir va ular alohida, umumiy tartibdan yoki tegishli faoliyatni amalga oshirishda qo‘shimcha shartlarni belgilashda o‘z aksini topadi.

Xalqaro shartnomada O‘zbekiston Respublikasi qatnashuvi bilan boshqa tartib belgilangan bo‘lmasa,chet el sug‘urta shartnomalarini tuzish bo‘yicha sug‘urta bilan bog‘liq vositachilik faoliyati O‘zbekiston Respublikasi hududida man etilgan.[4]

---

[1] Ўзбекистон Республикаси Янги қонунлари, 19-сон, Тошкент. "Адолат", 1998 й., 412-бет

[2] Ўзбекистон Республикаси "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида"ги Қонун (Янги таҳлил) 26.05.2000 й. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. Тошкент, 2000 й., 266-бет

[3] Ўзбекистон Республикасининг " Концессиялар тўғрисида"ги Қонуни, 30.08.1995-й. Ўзбекистон Республикаси Янги қонунлари, 11-сон, Тошкент, "Адолат", 1996 й., 116-бет.

4 Ўзбекистон Республикаси "Суғурта тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистоннинг Янги қонунлари, 8-сон. Т.: "Адолат", 1994 й. 386-бет.

O‘zbekiston Respublikasi hududida chet el yuridik shaxslarining faoliyat doirasi keng va xilma-xil. Ammo, qonun yoki xalqaro shartnoma chet el yuridik shaxsining ma’lum huquqiy munosabatlarda qatnashishini cheklashi mumkin.

Xalqaro fuqarolik jarayonida chet el yuridik shaxslariga milliy tartibning boshqacha shaklda tadbiq etilishi, O‘zbekiston Respublikasining sudlarida o‘z huquqlarini va manfaatlarini himoya qilish hamda ularga nisbatan qo‘yilgan talablar bo‘yicha umumiy asosda javob berish imkoni berilishi ko‘rsatib o‘tilishi shart.[1]

Huquqiy yordam to‘g‘risidagi shartnomalarda bu shartnomada qatnashayotgan mamlakatlar qonunchiligiga muvofiq ta’sis etilgan yuridik shaxslarga milliy tartib asosida huquqiy muhofazani taqdim etish mavzusi doimiydir. MDHga a’zo bo‘lgan mamlakatlarning huquqiy yordam to‘g‘risidagi 1993 yil 22 yanvarda Minsk shahrida qabul qilingan ko‘p tomonlama Konvensiyaga muvofiq bu shartnomalarda chet el yuridik shaxslarning qaysi davlatga tegishliligi u ta’sis etilgan mamlakat huquqi bo‘yicha belgilanadi.

2.2. Mehnat munosabatlariga oid xalqaro konvensiyalar va shartnomalar

Mustaqillikka erishgunga qadar O‘zbekiston xalqaro siyosiy, shartnomaviy munosabatlar, Xalqaro hususiy huquqda shartnomaviy mehnat munosabatlari, mehnat munosabatlariga oid xalqaro konvensiyalar va shartnomalar. xalqaro xususiy huquqning tadbiq qilish tartibida hal qilish va xalqaro huquqqa taalluqli boshqa masalalar yoritib berildi.

1 Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Процессуал Кодекси. Т.: "Адолат", 1997 й., 300-бет.

Amalda bizni qiziqtirayotgan soha bo‘yicha xalqaro tashkilotlar tomonidan tan olingan deyarli hamma hujjatlar Xalqaro Mehnat Tashkiloti tomonidan qabul qilingan.

Xalqaro Mehnat Tashkiloti 1919 yil Versal shartnomasiga asosan tuzilgan avtonom tashkilot bo‘lib, o‘sha davrdagi Millatlar Ligasi bilan bog‘liq holda, ishchi-mehnatkashlar uchun ijtimoiy adolatni o‘rnatishni ta’minlash, mehnat va hayot sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish, xalqaro mehnat standartlarini o‘rnatish kabi mehnat sohasidagi siyosatni olib borishda umum boshqaruvga asoslanadi.

Xalqaro mehnat tashkilotining eng asosiy funksiyasiga xalqaro mehnat standartlarini belgilovchi Konvensiya va tavsiyanomalar qabul qilish kiradi. Xalqaro mehnat tashkilotining barcha konvensiyalari ko‘p tomonlama xalqaro shartnomalar bo‘lib, ular davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilinib, bu davlatlarning qonunchiligida va amaliyotida o‘z mujassamligini topuvchi shartnomalar sifatida ahamiyatga ega. Bundan tashqari, xalqaro tashkilot tomonidan mehnat masalalariga oid boshqa hujjatlar ham qabul qilingan. Ularning asosiylaridan biri bu Xalqaro mehnat tashkilotining tavsiyanomasidir. Ular konvensiya larga oid masalalar doirasida qabul qilinib va ko‘p hollarda ularga ilova qilinadi. Konvensiyadagi tartiblar yoki qoidalarni aniqlashtirgan holda ular yanada qonunlar doirasi va chegaralarini belgilaydi. Ular davlatlar uchun bevosita majburiy bo‘lmay, balki mehnat munosabatlarini tartibga solish sohasidagi milliy normalarni tayyorlashdagi asosiy manba, namuna vazifasini o‘taydi.

Tartibga solish ob’ektlari nuqtai nazaridan Xalqaro mehnat tashkilotining konvensiya va taqdimnomalarini quyidagi guruhlarga kiritish mumkin:

1) Mehnat sohasidagi inson huquqlarini himoya qilish masalalariga oid konvensiyalar va kelishuvlar mehnat qilish, assotsiatsiya huquqlari, mehnat munosabatlaridagi kamsitilishlardan ozod bo‘lish huquqi.

Bu guruhdagi hujjatlarga 1960 yilgi mehnat va kasb-mashg‘ulot lar sohasida kamsitish to‘g‘risidagi Konvensiya misol bo‘la oladi. Bu hujjatga asosan Xalqaro mehnat tashkilotining a’zo davlat mashg‘uloti va kasb sohalaridagi tenglik siyosati bajarilishini ta’minlash, bu siyosatga qarshi har qanday ma’muriy dasturlarni yoki amaliyotni bekor qilishga oid barcha programmalarni qo‘llashlari kerak.

Bu guruhga yana 1932 yilgi Majburiy mehnat to‘g‘risidagi Konvensiyani kiritish mumkin. Bu konvensiyaga asosan "Majburiy mehnat" termini har qanday ish yoki xizmatni ixtiyoriy ravishda bajarishni o‘zi taklif qilmagan shaxsni, u yoki bu turdagi jazoni qo‘llash bilan qo‘rqitgan holda mehnatga jalb etish tushuniladi Ammo bu termin o‘z ichiga harbiy xizmatda qo‘llaniladigan harbiy xarakterdagi ish yoki xizmatlarni; fuqarolarning oddiy majburiyatlarini tashkil etadigan ish yoki xizmatlar ni; sud qaroriga asosan ma’lum bir shaxsdan talab qilinadigan

ish va xizmatlar hamda boshqalarni olmaydi. Agar vakolatli hokimiyat organlari xususiy shaxslar, kompaniyalar yoki jamoalar foydasiga hech qanday majburiy mehnatga jalb qilinishlariga ruxsat berishlari mumkin emas; bunday qaror chiqargan har qanday davlat organlari javobgarlikka tortiladilar. Faqat davlat organlari majburiy mehnatga jalb qilishi mumkin, lekin bu organlar bu ish yoki xizmatlarni favqulodda hollardagina hamma choralar ko‘rilganda ham bu ish yoki xizmatga hech kim ixtiyoriy rozi bo‘lmagan hollarda jalb qilishlari mumkin. Bu holatlarda faqat yoshi 18 dan kichik bo‘lmagan va 45 yoshdan katta bo‘lmagan erkaklar jalb qilinishlari mumkin, bular doirasiga vrachning ushbu ishchining mehnatga qobiliyatsiz ekanligini tasdiqlovchi xulosasi bo‘lgan shaxslar, shuningdek, maktab o‘quvchilari, o‘qituvchilari va butun maktab ma’muriyati xodimlari kirmaydi. Majburiy mehnatga jalb qilishning eng ko‘p miqdori yiliga 60 kundan oshmasligi kerak.

Majburiy mehnatga oid yana bir Konvensiya 1930 yili qabul qilingan.

Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan chiqarilgan shu guruhdagi hujjatlar qatoriga ko‘chirilgan mehnatkashlar va ularning oila a’zolari huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi Konvensiyani kiritish mumkin.

Konvensiya ko‘rsatmalari migrant mehnatkashlar va ularning ko‘chish jarayonida, ya’ni migratsiyaga tayyorlanish, ko‘chirish, tranzit va davlatdagi haq to‘lanadigan ishdagi faoliyati, shuningdek, davlatga qaytish jarayonlari mobaynida qo‘llaniladi. Konvensiya boshqa davlat hududidagi migrant mehnatkashlar va ularning oila a’zolari jinsi, yoshi, irqi, millati, tili, dini, siyosiy yoki boshqa qarashlari, etnik, ijtimoiy mavqei, fuqaroligi, iqtisodiy, oilaviy holatidan qat’i nazar qo‘llaniladi konvensiya, xalqaro tashkilotlar va muassasalar tomonidan yuborilgan yoki yollangan shaxslarga nisbatan yoki ma’lum bir davlat tomonidan uning hududidan tashqarida rasmiy funksiyalarni bajarishga yuborilgan yoki yollangan, maqomlari konkret xalqaro kelishuvlar yoki konvensiyalar bilan tartibga solinuvchi shaxslarga; qochoqlar va apatridlarga; o‘z kelib chiqish davlatidan tashqarida yashovchi va investor sifatida chiquvchi shaxslarga nisbatan qo‘llanilmaydi.

Konvensiya boshqa davlat hududidagi migrant mehnatkashlarning va ularning oila a’zolarining turli xil huquqlarini o‘zida aks ettiradi.

Istagan vaqtda hech qanday qarshiliklarsiz kirib-chiqish, davlatiga qaytish va unda qolish huquqi o‘z fikriga ega bo‘lish huquqi, ya’ni boshqa shaxslarning huquq va sha’niga putur etkazmaydigan, milliy xavfsizlikka va jamoat tartibiga tahdid solmagan holda chegaralardan qat’i nazar, har qanday ma’lumot qidirish, olish va tarqatish huquqi. migrantning oila a’zolarini majburiy mehnat jalb qilish qullikda yoki ozodligini cheklagan holda saqlash, yakka yoki umumiy tartibda egalik qiladigan xususiy mulklarni tortib olish ta’qiqlanadi hibsga olingan

hollarda hibsga olish sabablari va unga qo‘yilgan ayblov haqida iloji boricha uning ona tilida xabardor qilish; migrantning kelib chiqish davlati konsullik yoki diplomatik tashkilotiga migrant mehnatkash hibsga olinganligi haqida habar berish hibsga olish yoki ushlab turishning huquqiy asoslangan ekanligi haqida, agar ushlab turish g‘ayriqonuniy bo‘lsa, ularni ozod qilish to‘g‘risida darhol qaror chiqarishlarini talab qilib ish qo‘zg‘atishlari mumkin.

Konvensiyada har bir qatnashuvchi davlat huquq va erkinliklari buzilgan har qanday shaxsni tegishli darajada huquqiy himoya qilish majburiyatini oladi. Barcha hollarda ham migrant mehnatkashlar ozodlikdan mahrum bo‘lgan hollarda uning oila a’zolari, xususan, eri xotini va yosh bolalari duch keladigan muammolarni hisobga oladilar. Migrant-mehnatkashlar va ularning oila a’zolariga ularning ayblari isbotlanmaguncha aybsizlik prizumpsiyasi tadbiq etiladi. Migrant-mehnatkash g‘ayriqonuniy hibsga olinganda yoki ushlab turilganda, u kompensatsiya olish huquqiga ega. SHunday qilib, konvensiyada migrant-mehnatkashlar davlat fuqarolari singari mehnat bilan ta’minlanish huquqlariga ega ekanliklari hamda tenglik prinsipidan chekinishlar g‘ayriqonuniy hisoblanishi o‘z aksini topgan.

Ish bilan ta’minlash va ishsizlik oqibatlari bilan kurash to‘g‘risidagi kelishuv va konvensiyalar. Ular doirasiga eng avvalo 1950 yilgi "Ish bilan ta’minlash xizmatini tashkil qilish to‘g‘risida"gi Konvensiya kiradi. Bu konvensiyaga ko‘ra ish bilan ta’minlash xizmati quyidagilarni tashkil etadi: mehnatkashlarni iloji boricha ma’qul ishga joylashtirish, buning uchun mehnatkashlarga ma’qul ishni topishga yordam ko‘rsatish, malakasiga qarab bo‘sh ish joylariga yuborish. Konvensiya mazmunan faqat ishsiz va ish qidirayotgan shaxslar uchungina emas, hali mehnat bozorida o‘z o‘rnini qidirayotgan balki hali mehnat bozorida o‘z o‘rnini topmagan va maksimal darajada ijtimoiy va huquqiy kafolatlarga muhtoj yoshlarga ish topishda yordam va madad berishga mo‘ljallangan.

Mehnat sharoiti, dam olish vaqti, shuningdek, mehnatga haq to‘lash, ish vaqti va mehnatni muhofaza qilishga oid masalalar. Bu turdagi hujjatlarga 1936 yilgi "Bolalarni dengizda ishlashga yo‘l qo‘yiladigan eng kam yosh to‘g‘risida"gi[1]Konvensiyani kiritish mumkin. Unga asosan 15 yoshdan kichik bo‘lgan bolalarni kema bortlarida ishlashlari man etiladi, oilaviy ishlaydiganlar. Ammo milliy qonunchilik, 14 yoshdan kichik bo‘lmagan bolalarga sog‘liq va jismoniy rivojlanishlariga qarab, shuningdek, bolalarning manfaatlarini ko‘zlab agar maktab yoki boshqa vakolatli hokimiyat organi ushbu ish bolaning manfaatlariga to‘g‘ri keladi deb topgan hollarda ishlashga ruxsat berishni nazarda tutishi mumkin[2].

---

1. Конвенция о минимальном возрасте допуска детей на работу в море.

[2] Конвенция и минимальном возрасте приёма на работу.

Har bir kapitan yoki kema boshlig‘i o‘z kemasida 16 yoshga to‘lmagan barcha shaxslarning nima ish bilan bandliklari haqida, ularning tug‘ilgan kunlari haqidagi ma’lumotlarni yozib borishlari shart.

Ishga qabul qilishning ma’lum bir sohalardagina emas, balki umumiy qabul qilish yoshi belgilangan hujjatlar ham mavjud. Bunga 1973 yilgi "Ishga qabul qilishning eng minimal yoshi to‘g‘risida" gi[1] Konvensiyani kiritish mumkin.

Xalqaro mehnat tashkilotining a’zo davlatlariga milliy siyosatni olib borishda bolalar mehnatini soddalashtirish va ishga qabul qilishda eng minimal yoshni, balog‘atga etgan shaxsning jismoniy va aqliy rivojlanishini hisobga olgan holda asta-sekinlik bilan ko‘tarish tavsiya etiladi. Konvensiyaga asosan eng minimal yosh 15 yoshdan kam bo‘lishi mumkin emas. Iqtisodiyoti va ta’lim tizimi etarli darajada rivojlanmagan Xalqaro mehnat tashkilotining a’zodavlatlari, tegishli tadbirlar va mehnatkashlar organlari bilan maslahatlashgan holda eng minimal mehnat yoshini 14 yosh qilib belgilashlari mumkin Har qanday ishga yollash yoki boshqa ishlarda eng kichik yosh agar ish o‘z xarakteri yoki boshqa sharoitlariga ko‘ra o‘spirinning sog‘lig‘i, xavfsizligi yoki ahloqiga zarar etkazadigan bo‘lsa, 18 yoshdan kichik bo‘lmasligi kerak.

YOllanma ish yoki boshqa turdagi ishlar tegishli hokimiyat organlari 16 yoshdan kichik bo‘lmagan shaxslar, ularning sog‘lig‘i, xavfsizligi va axloqiga putur etkazmagan holda, shuningdek, ularni ma’lum bir sohada mutaxassislikka ega bo‘lishlari uchun ishlashlariga ruxsat berishlari mumkin yollashning bunday turlari milliy qonun va qoidalar bilan belgilanadi.

Konvensiyadagi bu holatlar eng avvalo konlarda, qurilishlarda, elektr-gaz xizmatlarida, transport, omborxonalar va aloqa xizmatlarida, plantatsiyalarda va boshqa qishloq xo‘jalik korxonalaridagi ishlarga taaluqlidir. Oilaviy, mayda mahalliy iste’mol uchun mahsulot ishlab chiqaradigan va doimiy yollanma ishchi ishlatmaydigan xo‘jaliklar bundan mustasno. Vakolatli davlat organlari bu Konvensiyadagi holatlarni hayotga tadbiq etish borasida kerakli chora-tadbirlarni, shuningdek, kerakli javobgarlik masalalari ni hamda Konvensiyalarning ijrosini nazorat qiluvchi shaxslarni belgilashlari shart.

Mehnatga haq to‘lash masalalariga oid Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan chiqarilgan hujjatlar guruhiga 1990 yilgi "Tungi mehnat to‘g‘risida"gi[2] Konvensiyani kiritish mumkin. Konvensiya qishloq xo‘jaligi, hayvonotchilik, baliqchilik, dengiz va daryo transportida ishlovchilardan tashqari, barcha ishlarda ishlovchi shaxslarga tadbiq etiladi. Tungi vaqtda ishlovchi shaxslarga tegishli tibbiy xizmat olish, kompensatsiya olish imtiyozlari beriladi. Agar

"Ишга қабул қилишнинг энг минимал ёши тўғрисида" ги[1] Конвенцияни

ishchi tungi ishga yaroqsiz bo‘lib qolsa, u bajara oladigan boshqa shunga o‘xshash ishga o‘tkaziladi.

Bu guruhga 1981 yilgi "Mehnat xavfsizligi va gigienasi to‘g‘risida"gi[1] Konvensiyani ham kiritish mumkin. Konvensiyaga asosan Xalqaro mehnat tashkilotining a’zosi bo‘lgan davlatlar mehnat gigienasi, mehnat xavfsizligi va ishlab chiqarish sohasidagi milliy siyosatni ma’lum davrlar mobaynida qayta ko‘rib chiqishlari lozim bo‘ladi. Bundan asosiy maqsad mehnat natijasida yuzaga keladigan baxtsiz hodisalar va sog‘liqqa zarar etkazilishni minimal darajaga tushirishdan iborat. SHuningdek, "Aynan bir xil qimmatdagi mehnat uchun erkak va ayollarni bir xilda rag‘batlantirish to‘g‘risida"gi[2] 1954 yilgi Konvensiyani ham aytib o‘tish kerak. Konvensiya mazmuniga ko‘ra, rag‘batlantirish tushunchasi ishchiga tadbirkor tomonidan biror bir ishni bajargani uchun beriladigan har qanday bevosita yoki bilvosita mukofotlar tushuniladi. Bu tamoyil milliy qonun chiqaruvchi organlar ishchilar va tadbirkorlar o‘rtasida tuziladigan jamoa kelishuvlari, shuningdek, qonunchilik bilan belgilangan yoki tan olingan mukofotlarni belgilash yo‘li bilan qo‘llanilishi mumkin.

1967 yilgi "Bir ishchi tomonidan ko‘tarilishi mumkin bo‘lgan eng og‘ir yuk normasi to‘g‘risida"gi[3]Konvensiyaga asosan mehnatkash lar tomonidan ularning sog‘lig‘i yoki xavfsizligiga ziyon etkazadigan darajada og‘ir yuk ko‘tarishni talab qilish yoki yo‘l qo‘yish man etiladi. Bunday ishlarda ayollar va voyaga etmaganlarning ishlashi chegaralanadi. Konvensiyaning Taqdimnomasi mavjud bo‘lib, unga asosan bunday ishlarga yo‘l qo‘yilishidan oldin mehnatkash o‘tishi lozim bo‘lgan tayyorgarlik va instruktaj belgilangan, shuningdek, tibbiy ko‘rikdan o‘tish hollari ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Mehnatkashlarning ijtimoiy sug‘urta va ijtimoiy ta’minotiga oid hujjatlar ishdagi baxtsiz hodisa va mehnat kasalligidan sug‘urtalash va vaqtinchalik ishga yaroqsizlik hollarida taqdim etiladigan nafaqalar. "Migrantlarning ijtimoiy ta’minoti sohasidagi huquqlarini saqlash to‘g‘risida"gi[4]Konvensiyani ko‘rsatib o‘tish mumkin. Konvensiya ijtimoiy ta’minot sohasida zaruriyat tug‘ilgan hollarda xohlagan joyda va har vaqt himoya olish huquqini beradi. Konvensiya ijtimoiy ta’minot sohasining tibbiy xizmat, kasallik nafaqasi, onalarga homiladorlik va bola tug‘ilganda beriladigan nafaqa, nogironlik nafaqasi va boshqa huquqlarga nisbatan qo‘llaniladi.

Mehnatkash migrantlar barcha fuqarolar bilan tenglik asosida hayotlari yoki sog‘liqlariga jiddiy zarar etishi mumkin bo‘lgan hollarda tibbiy yordam olish huquqiga, shuningdek, kasb

[1] Конвенция о безопасности труда и гигиене труда и производственной среде.
[2] Конвенция о равном вознаграждении и женщин за труд равной ценности.
[3] Конвенция о максимальном грузе, допустимом для переноса одним трудящимся.
[4] Конвенция о сохранении прав мигрантов в области социального обеспечения.

kasalligi, homiladorlik va bola tug‘ilishi, kasallik, qarilik va boshqalar bo‘yicha nafaqa olish huquqiga egadirlar.

Mehnatkash migrantlarning ijtimoiy kafolatlariga ijtimoiy mehnatga oid masalalar bo‘yicha joylashgan davlatdagi sudlarga yoki ma’muriy organlarga murojaat qilish huquqlarini kiritish mumkin. Mehnatkash migrantlar ijtimoiy himoyalangan bo‘lishlari kerak, ya’ni ularning huquqiy holatlari mehnat qonunchiligi yoki jamoa kelishuvlari tomonidan hisobga olingan bo‘lishi kerak, ular hech qanday to‘siqlarsiz davlatning ijtimoiy ta’minoti tizimi xizmatidan foydalanishlari mumkin.

Ish beruvchi va mehnatkash o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, mehnat nizolarini hal qilish, nogironlik hujjatlari ham alohida guruhni tashkil etadi. Bularga masalan, "Ixtiyoriy tadbiq qilish va arbitraj to‘g‘risida[1]gi 1951 yilgi Tavsiyanomani kiritish mumkin. Tavsiyanomaning asosiy maqsadi bo‘lib, ish beruvchi va mehnatkashlar o‘rtasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklarning oldini olish va hal qilishdan iboratdir. Buning uchun milliy sharoitlarga mos keladigan ixtiyoriy tadbiq qiluvchi organlar tuzilishi kerak.

Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan bir necha o‘n yillar oldin qabul qilingan hujjatlar hamon o‘z ahamiyatini yo‘qotmay, hozirgi vaqtda ham juda dolzarbdir. SHuni aytish kerakki, hozirgi vaqtda darhol echimini echish talab qilinadigan yangi masalalar vujudga kelmoqda. Ana shular asosida Xalqaro mehnat tashkiloti o‘z ishini tashkil qiladi va rejalashtiradi.

1948 yil Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasi qabul qilindi. Bu deklaratsiyada inson huquqlari va xususan mehnat migratsiyasiga insonparvarlik nuqtai nazaridan yondoshib, inson tomonidan, o‘z erkiga ko‘ra eng maqbul iqtisodiy, ijtimoiy va oilaviy ishlash sharoitini tanlash huquqi borligi tan olingan. 1989 yilgi Venada bo‘lib o‘tgan Evropada xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining kengashida YAkunlovchi hujjat qabul qilindi. Uning qismlaridan birida har bir insonni istagan mamlakatni, shuningdek, o‘z davlatini ham tashlab chiqib ketishi va qaytib kelish huquqi hurmat qilinishi ko‘rsatilgan.

Inson huquqlari va xususan, mehnat munosabatlari, eng avvalo, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy strukturasi va huquq bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog‘liqdir.

Xalqaro tasnifda o‘rnatilishicha, insonlarning mehnat sohasidagi asosiy huquq va erkinliklariga mehnat va to‘liq ish bilan bandlikning ta’minlanish huquqi majburiy mehnatdan holi bo‘lish mehnatga bo‘lgan huquq munosabatlarida har qanday kamsitilishlardan holi bo‘lishi lozim

[1] **Рекомендация о добровольном применении и арбитраже.**

Xuquq va erkinliklar muhim ahamiyatli xalqaro hujjatlarda o‘z aksini topgan. Mehnat qilishga bo‘lgan huquq Umumjahon inson huquqlari deklaratsiyasida va Xalqaro Paktda ko‘rsatib o‘tilgan. Paktda ishtirok etuvchi davlatlar "Har bir insonning o‘zi erkin tanlagan yoki iqtisodiy rozi bo‘lgan mehnati bilan o‘z hayotini ta’minlash huquqini o‘z ichiga oluvchi mehnat qilishga bo‘lgan huquq va ushbu huquqni ta’minlashga qaratilgan ishlarni amalga oshirishlarini tan oladilar".[1] XX asrning yutug‘i erkak va ayollarning mehnat bilan band bo‘lish sohasidagi tenglik tamoyiliga asoslanil ganini tan olishimiz kerak, lekin amaliyotda ayrim mamlakatlarda bu yutuq munozarali mavzu bo‘lib kelmoqda.

Erkak va ayollarning teng huquqliligi birinchi bor AQSHda davlat tomonidan tartibga solishning ta’sirli vositasiga aylandi. Bu 1964 yilgi "Fuqarolik huquqlari to‘g‘risida"gi Bill [2] bilan bog‘liq bo‘lib, bu Bill irqiy kamchiliklarga yo‘l qo‘ymaslik qatorida ayollar huquqini himoya qiladi. Ayol va erkaklarning teng huquqda barcha tashkilotlarning ierarxik tuzilishida band bo‘lishi ham AQSHda ishlab chiqilgan. Evropada 70-yillar o‘rtalarida bu sohada eng avvalo, Evropa sud amaliyoti hisobidan ma’lum muvaffaqiyatlarga erishildi. YAponiyada ham shunga muvofiq qonun qabul qilindi, lekin bu qonun ko‘pchilik YApon mualliflari tomonidan qattiq tanqid ostiga olindi.

Xalqaro inson huquqlarini himoya qilish faoliyatida asosiy mehnat huquqlarini ta’minlash muammosi alohida o‘rin kasb etadi. Bu toifadagi inson huquqlari va erkinliklariga bo‘lgan katta e’tibor jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy negizi bilan uzluksiz bog‘liq bo‘lgan, jamiyatning mehnat va mehnat munosabatlari sohasidagi fuqarolarning maqomi bilan izohlanadi.

CHet el elementi ishtirokidagi mehnat munosabatlari, xalqaro huquq normalaridan tashqari davlatning ichki qonunchiligi bilan ham tartibga solinadi. Agarda mehnatkash migrant ko‘chib kelgan shaxs yoki chet el fuqarosi bo‘lsa mehnat munosabatlarini tartibga solishning asosiy uslubi sifatida ma’lum bir huquq tizimi tamoyillari ga asoslanuvchi kollizion usul qo‘llaniladi.

Mehnat joyiga mamlakat huquqini qo‘llashning kollizion prinsipi . 1980 yilgi Evropa Konvensiyasida, mehnat munosabatlari sohasidagi kollizion normalarni umumiy tartibga solish to‘g‘risidagi Evropada iqtisodiy hamkorlik Konvensiyasining loyihasida o‘z aksini topgan. Bu tamoyil Avstriya, Vengriya, Ispaniyaning mehnat qonunchiligida, Niderlandiya va Braziliyaning sud amaliyotida ham o‘z aksini topganligini qayd etish mumkin.

"Kontrakt bilan yaqin bog‘liqlik" tamoyili. Mehnat joyiga mamlakat qonunini qo‘llash tamoyili etarli darajada universal emas, ya’ni mehnat munosabatlari elementlarining barcha

[1] **Халқаро Пакт Умумжаҳон инсон ҳуқуқлари**
[2] **Билль о гражданских правах.**

jabhalarini va xalqaro mehnatning barcha holatlarini qamrab olmaydi. Masalan, CHexiyaning xalqaro xususiy huquqi LEX Ioci Iaboris bilan bir qatorda YOllovchining tadbirkorlik faoliyati joyi haqidagi qonunni qo‘llash qo‘shimcha kollizion bog‘lovchi sifatida qo‘llaniladi. Ko‘p hollarda taraflar o‘z kelishuvlarini qanday huquq asosida tartibga solinishi haqida kelisha olmaydilar. Bu hollarda ko‘p davlatlar "Kontrakt bilan yaqin bog‘liqlikda" tamoyilidan kelib chiqib ko‘p nizoli masalalarni echishga harakat qiladilar.

"Sub’ektiv nazariya" tamoyili. Bu tamoyil ishga joylashtirish munosabatlarini kontraktda belgilangan majburiyatlar yordamida tartibga solishdagi huquqni belgilashga yordam beradi. Masalan, taraflar nizoni ma’lum bir mamlakat sudiga hal qilish uchun topshirishga rozi bo‘lishlari ishni qaysi yurisdiksiyaga topshirishga qaror qilgan mamlakat huquqining qo‘llanishini istashlarini ko‘rsatadi.

LEX Ioci Isboris tamoyilini ish beruvchida mintaqada yoki bir mamlakatda ishlayotgan ishchilarni kamsitilishini olini olishga qaratilgan bo‘lib, har yili bu tamoyil davlatlarning qonun ijodkorligida o‘z aksini topmoqda.

Mehnatni huquqiy tartibga solishning muhim tomonlaridan yana biri shuki, keyingi yillarda "Mehnatkash migrantlar" faoliyatini huquqiy tartibga solish muammosi muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Xalqaro mehnat bozorining shakllanishida mehnatkash migrantlar ham alohida o‘rin tutadi. Bu toifadagi shaxslarga 1975 yilgi Xalqaro mehnat tashkilotining "Mehnatkash-migrantlar to‘g‘risida"gi Konvensiyasi quyidagilarni kiritadi 1990 yilgi mehnatkash-migrantlar va ularning oila a’zolarining huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi konvensiyada "Mehnatkash migrant bu boshqa davlat fuqarosi bo‘lmay, haq to‘lanadigan faoliyat bilan shug‘ullanadigan, shug‘ullanayotgan yoki shug‘ullangan shaxsdir" deyiladi. 1994 yil imzolangan MDH doirasida mehnat migratsiyasi va mehnatkash-migrantlar, ijtimoiy ta’minot sohasidagi hamkorlik to‘g‘risidagi kelishuvda, mehnatkash-migrant bu chiqib ketish tarafida chiqib kelgan mamlakatida doimiy yashovchi va qonuniy asoslarda kirib kelish (storona vьıezda) tarafi mamlakatida haq to‘lanadigan faoliyat bilan shug‘ullanuvchi shaxslar deyiladi. Bir mamlakatdan ikkinchisiga har qanday ish topish maqsadida emigratsiya qilingan shaxs chiqish bilan bog‘liq xarajatlarni o‘z hisobidan qoplaydi.

Mamlakatga qonuniy asoslarda mehnatkash sifatida kirgan shaxs-gina mehnatkash migrant deb tan olinishi mumkin.

Keyingi yillarda sanoati rivojlangan, o‘z hududida mehnatkash migrantlarni ko‘p ko‘lamda qabul qiladigan mamlakatlarning qonunchilik amaliyotida chet el fuqarolarining ish olishlariga ruxsat beradigan qoidalar yo‘nalishi kuchaytirildi.

Masalan, Germaniyada. davlat hududida 5 yil istiqomat qilgandan so‘nggina istagan turdagi mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish mumkin bo‘ladi ma’lum bir rayonlarga chet el mehnatkashlarini kirishi man etiladi va shu bilan birga ularning u erda ishlashlari ham chet ellar to‘g‘risidagi qonunga asosan Evropa iqtisodiy hamkorlik doirasiga kirmaydigan mamlakatlarning mehnatkash-migran tlari, ishlarni kontraktda ko‘rsatilgan muddat davomida hamda tadbirkorlar va hokimiyat organlarining ruxsatisiz almashtirishlari mumkin emas.

Xotiniga eriga Germaniyada 4 yil yashagandan so‘ng ishlashga ruxsatnoma beriladi, bolalariga esa 2 yildan keyin.

AQSHning muhojirlar, ko‘chib kelgan va o‘z fuqarosi qilib olingan shaxslar bo‘yicha xizmati ham boshqa mamlakatlar fuqarolariga amerikalik ish beruvchilarda ishlashga ruxsatnoma beradi. Ishlashga ruxsatnoma, lekin ma’lum bir cheklashlar bilan 1-94 turdagi viza shaklida ishga yollash bo‘yicha kontraktlarga asosan 2 yildan 6 yilgacha, soatiga 8 dan 12 dollargacha miqdorlarda ish haqi to‘lanadigan holda berilgan.

Janubiy Afrika Respublikasida esa ishga qabul qilish, shuningdek, immigratsiya qilishning eng asosiy mezonlarini quyidagilar belgilaydi: tegishli yosh 45 yoshgacha, yaxshi salomatlik, mamlakat uchun kerakli mutaxassislik, yuqori kvalifikatsiya tartibga keltirilgan oilaviy holat nikohda bo‘lish, ajralgan bo‘lish.

SHveysariyada chet elga beriladigan ruxsatnomada shaxs bajara oladigan ish turi ham ko‘rsatilishi kerak; agar chet ellik ish faoliyatini o‘zgartirsa yoki o‘rindoshlik asosida ishga kirsa, mamlakatda yashashi uchun yangi ruxsatnoma olishi shart.

SHveysariyada bir necha yillar mobaynida chet elliklarga ish faoliyatini va ish joyini o‘zgartirish man etiladi.

SHuni e’tirof etish lozimki, ishga qabul qilishga tenglik asosida yo‘l qo‘yilishi, ish joyini erkin tanlash va o‘zgartirish imkoniyati berilsa-da, chet elliklar bu imkoniyatlardan mahrumlar.

Ba’zi bir mamlakatlar amaliyotida chet elliklar mehnatiga bevosita va bilvosita cheklashlarga yo‘l qo‘yish siyosatini olib boradi. To‘g‘ri cheklashlar orasida chet ellik korxonada yoki konkret bir yollovchida ma’lum bir mansabda ishlash uchun berilgan ruxsatnoma talab etiladi Fillipin, Belgiya, Finlandiya, GFR, Lyuksemburg. CHet elliklar mehnatiga yo‘l qo‘yish bevosita ham, ya’ni yollovchilarga korxonalarda chet ellik yoki belgilangan proporsiyada milliy ishchilarni yollashga ruxsatnoma berish orqali ham cheklanishi mumkin Avstriya, Niderlandiya, Panama. Ba’zi davlatlar qonunchiligi Belgiya bir vaqtning o‘zida ham ishchidan, ham yollovchidan maxsus ruxsatnomalarga ega bo‘lishni talab qiladi.

Xalqaro mehnat tashkiloti a’zo davlatlarga alohida turdagi ishlarga yo‘l qo‘yishni chegaralab qo‘yishi mumkin. Bu davlat manfaatlarini ko‘zlab yoki boshqa fuqarolarning huquq

va erkinliklariga tegishli bo‘lgan hollardagina amalga oshirilishi mumkin. Xalqaro mehnatkashlar migratsiyasi sohasidagi siyosat, ishchi kuchi bilan ta’minlovchi mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy ehtiyojlariga to‘g‘ri kelishi kerak.

Mehnatkash migrantlarning asosiy huquq va ijtimoiy kafolatlari quyidagicha tuzilgan bo‘lishi mumkin. Xalqaro normalarda mehnatkash migrantlarning ko‘zda tutilayotgan mamlakatdagi ish joyi va ish sharoiti, shuningdek, ishga joylashish imkoniyatlari haqida ma’lumot olish huquqlari berilgan. Bu ma’lumot ularga jo‘nab ketishdan oldin berilishi kerak., migrantlarning ma’lumot olishlari bepul amalga oshiriladi. [1]

Xalqaro mehnat tashkilotining taqdimnomalari barcha ma’lumotlar singari, mehnatkash migrantlarning sog‘lig‘ini himoya qilish bilan bog‘liq aniq ma’lumotlarni ham o‘z ichiga olgan. Ishchi va uning oila a’zolarini chet elga yuborishdan oldin, chet elda yashash vaqtida hamda Vataniga qaytganida tibbiy ko‘rikdan o‘tishi zarurligi ko‘zda tutiladi. YAkka tartibda ishlovchi mehnatkash migrantlarga birinchidan, Vatanida davlatning valyutali tibbiy sug‘urtasini olish imkoniyati, ikkinchidan, davlat yoki nodavlat sug‘urta institutlarining birini tanlash huquqlari kafolatlangan bo‘lishi kerak.

Alohida guruhni, migrantlarning mehnat sharoiti, unga haq to‘lash bilan bog‘liq bo‘lgan xalqaro normalar tashkil qiladi. Mehnatga haq to‘lash sohasida xalqaro qonunchilikka ko‘ra migrant mamlakat tub fuqarolari ham teng huquqlidirlar, bu qoida belgilangan eng kam ish haqi miqdoriga ham taalluqlidir. Xalqaro normalarga asosan mehnatga haq to‘lash o‘z vaqtida va naqd pul birligida to‘lanishi kerak.

Migrantlar va u kelgan mamlakat tub fuqarolarining tenglik tamoyili, mehnat sharoitiga oid boshqa munosabatlarda ham, ish kuni davomiyligi, dam olish vaqti, nafaqa olish, mehnatni muhofaza qilish, mansab bo‘yicha ko‘tarilish kabi munosabatlarda ham to‘la amal qiladi..

[1] **Халқаро меҳнат ташкилотининг 86-Тақдимномаси.**

X U L O S A

Xalqaro xususiy huquq xalqaro huquq tizimida va yuridik fanning bir tarmog‘i sifatida tan olingan alohida soha hisoblanadi. Bu soxa xalqaro hayot sharoitida yuz beradigan xususiy, ya’ni fuqarolik huquqi va fuqarolik protsessual huquqi bilan tartibga solinadigan, oilaviy va mehnat munosabatlarini o‘z ichiga oladi. Bu munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishining tartibga solinishi hamda nizo chiqqan taqdirda ularning hal qilinishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida xalqaro xususiy huquq normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlar xisoblanadi. "chet el elementi bilan murakkablashgan fuqarolik huquqiy munosabatlar" sifatida ta’riflanadi. CHet el elementi bilan murakkablashgan munosabatlarning keng tarqalgan ko‘rinishlarda bo‘lishi, chet el huquqi sub’ektlarining turli davlat fuqaroligiga mansub bo‘lishi, ob’ektlarining turli davlatlar hududida joylashgan bo‘lishi,bu munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishi uchun asos bo‘lgan yuridik faktlarni muayyan mamlakat huquqi orqali baholash, nizolarni muayyan hududda va o‘z vaqtida oldini olish, bartaraf qilish, hal etishni talab qiladi. Xalqaro hayotda bunga o‘xshash masalalarning turlari har xil bo‘lishi mumkin, ularni biron bir ro‘yxat bilan cheklab ham bo‘lmaydi, shuning uchun ular munosabatlarni turli sharoitda, turli ravishda murakkablashtirib yuborilishi uchun sabab bo‘ladi. Xususiy huquqiy munosabatlarning murakkablashishida ba’zi xalqaro shartnomalar alohida o‘rin egallaydi. 1928 yildagi Bustamante Kodeksi xalqaro xususiy huquq Kodeksi 1980 yildagi Xalqaro oldi-sotdi shartnomalar to‘g‘risidagi BMTning Konvensiyasi, 1988 yildagi Xalqaro moliyaviy lizing to‘g‘risidagi Konvensiya, Xalqaro havo yo‘llariga tegishli ba’zi qoidalarni birxillashtirish to‘g‘risidagi 1929 yildagi Varshava Konvensiyasi va boshqalar kiradi. Bu manbalar vositasida chet el elementi bilan mu rakkablashgan munosabatlar, tovarlarni xalqaro oldi-sotdi, xalqaro moliyaviy lizing, xalqaro havo yo‘llarida yo‘lovchilar va yuklarni tashish to‘g‘risidagi tushunchalar, ularni tartibga solish tartib va qoidalari belgilanadi.

[1]"Xalqaro huquq", "xalqaro xususiy huquq" tushunchalari turli ma’noga ega. "Xalqaro huquq" davlatlar, hokimiyat organlari o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ya’ni ommaviy huquqiy manfaatlar bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan huquqiy me’yorlar majmuidan iborat. "Xalqaro xususiy huquq" fuqarolik huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan normalardan tashkil topgan bo‘lib, bu munosabatlarning doirasi, tarkibiy qismlari

[1] **Халқаро хусусий ҳуқуқ 10 бет**

biron bir mamlakat chegarasi bilan cheklanib qolmaydi, xalqaro hayot ko‘lamida tabiiy hodisa sifatida rivoj topadi.

Xalqaro xususiy huquqning Xalqaro huquqdan farqi yana shundan iboratki, fuqarolik xuquqiy munosabatlar bo‘yicha vujudga kelishi mumkin bo‘lgan nizolar ommaviy huquq qoidalariga o‘xshab diplomatik yo‘l bilan emas, balki fuqarolik da’vo qo‘zg‘atish yo‘li bilan sud yoki arbitraj organlarida ko‘riladi.

"Xalqaro huquq" va "Xalqaro xususiy huquq" normalari vositasida tartibga solinadigan munosabatlarning har birining o‘ziga xos xususiyatlar ular o‘rtasida uzviy bog‘lanish mavjud. Turli davlatlar jismoniy va yuridik shaxslari ishtirokida "xalqaro xususiy huquq" normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlar vujudga kelishi uchun jismoniy va yuridik shaxclar davlatlar o‘rtasida "xalqaro huquq", ya’ni ommaviy huquq normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlar o‘rnatilgan bo‘lishi kerak.

Xalqaro huquq va xalqaro xususiy huquqning vujudga kelishida boshlang‘ich yagona asos bor. Bunday asoslar qatoriga xalqaro huquqning umum tan olingan tamoyillari va normalari, davlatlarning mustaqilligi tan olinishi, xalqaro nizolarning tinchlik yo‘li bilan hal qilinishi, ichki ishlarga aralashmaslik, inson huquqlarining barcha tomonidan hurmat qilinishi, xalqaro majburiyatlarning vijdonan, bekamiko‘st bajarilishi umumbashariy tamoyillar kiradi.

Xalqaro huquqning umumbashariy tan olingan tamoyillari va qoidalari, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 2000 yil maydagi "O‘zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyati to‘g‘risida"gi va 1995 yil 22 dekabrdagi "O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to‘g‘risida"gi Qonunlar o‘ziga xos mohiyati bilan "Xalqaro huquq" va "Xalqaro xususiy huquq" sohalarining mazmunini, tuzilishini va tarkibiy qismini belgilash uchun xizmat qiladi.

Xalqaro xususiy huquq va xalqaro huquq uchun boshlang‘ich yagona asos xalqaro shartnomalar kabi umumiy manbalar bilan ifodalanadi. Xalqaro shartnomalar davlatlararo munosabatlarning huquqiy asosini tashkil qilish bilan birga xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash, xalqaro xamkorlikni BMT Ustavidagi maqsad va tamoyillarga muvofiq rivojlanishini ta’minlashga yordam beradi

Har bir huquq sohasini uning biron bir asosiy huquq tarmog‘ining bir qismi yoki mustaqil tarmoq yoki turli huquq sohalari normalaridan tashkil topgan huquqiy majmua ekanligini aniqlash uchun bu soha normalari vositasida tartibga solinadigan munosabatlarning xususiyatlariga e’tibor berish lozim. SHunday huquq sohalari borki, ularning ko‘pchiligi qonunchilik sohasida ham, masalan konstitutsiyaviy huquq, fuqarolik huquqi, ma’muriy huquq, jinoyat huquqi bilan birga ba’zi huquq sohalari borki, ular mustaqil tarmoq sifatida tan

olinmasada, alohida sohasi sifatida ilmiy tadqiqot ishlari olib boriladi, Xalqaro xususiy huquq ham ma'lum darajada shular qatoriga kiradi, lekin u o'zining normalari vositasida tartibga solinadigan munosabatlarning xususiyati va doirasi bilan ulardan farq qiladi. Uning normalari vositasida faqat bitta davlat ichidagi va bu davlatning milliy qonunchiligi bilan tartibga solinadigan munosabatlar emas, balki uning doirasidan chetga chiqadigan, ya'ni turli davlatlar o'rtasidagi, shuning bilan birga davlat milliy qonun qoidalariga bevosita taalluqli bo'lgan munosabatlar tartibga solinadi. Alohida va maxsus tartibga solinadigan tashqi yoki xalqaro munosabatlar biron-bir mamlakat fuqarosining huquqiy maqomining boshqa mamlakatda belgilanishi yoki uning asarining bu mamlakatda chop etilishi, turli transportda havo, temir yo'l, avtomobil yuk va yo'lovchilarni chet elga tashilishi, chet el firmasi bilan birgalikda korxonalar tashkil etilishi, davlat fuqarosining boshqa davlat fuqarosi bilan nikohdan o'tishi va boshqa shaxsiy, mulkiy masalalar va bu masalalar yuzasidan sodir bo'lgan nizolarni hal qilish va boshqa turli muammolarni tartibga solish muayyan davlatning ichki milliy qonunlari bilan emas, balki xalqaro xususiy huquq yordamida amalga oshiriladi.

Xulosa kilib shuni aytish mumkinki, xalqaro xususiy huquqning xalqaro huquq sohasi bilan uzviy bog'liq ekanligi inkor qilinmaydi, shuning bilan birga uni xalqaro huquqning faqat bir qismi deb ham bo'lmaydi. Xalqaro xususiy huquq davlatning ichki turli huquq sohalari fuqarolik huquqi, oila huquqi, mehnat huquqi, fuqarolik protsessual huquq normalaridan, kollizion, ya'ni turli davlatlar normalarining to'qnashishidan tashkil topgan alohida huquq sohasidan iboratdir.

Xalqaro xususiy huquq soxasini o'rganishda ma'lum darajada qiyinchiliklar mavjud. Masalan, huquqning zamon va makon bo'yicha, qonun hujjatlarining ma'lum hudud doirasida qo'llanishi haqidagi tushunchalar bilan xalqaro huquqning asosiy tamoyillari va fuqarolik huquqi, oila huquqi, mehnat huquqi, fuqarolik protsessi fanlarida mujassamlangan qoida hamda tushunchalarga duch kelamiz.

SHuning uchun xalqaro xususiy huquq soxasini o'zlashtirishda biz etarlicha manbalarga va ma'lumotlarga ega bulishimiz kerak.

Kollizion muammo bu huquqiy munosabatga nisbatan qo'llash uchun tegishli bo'lgan huquqni tanlash muammosidan iborat. Kollizion normalar boshqa huquq sohalari normalariga nisbatan ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Lekin ular xalqaro xususiy huquqning mazmunini tashkil qiladi va moddiy huquq sohalaridagi to'qnashuvlarni bartaraf qilishda asosiy vazifani bajaradi. Kollizion norma muayyan munosabatga nisbatan qaysi davlatning huquqi qo'llanishi mumkinligini ko'rsatib beradi. Kollizion normaning boshqa huquq sohalari normalaridan asosiy farqi shundan iboratki, uning vositasida qo'llanishi uchun kerak bo'lgan

huquqni ko‘rsatish yo‘li bilan kollizion muammo bartaraf qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati va manbalar

Rahbariy adabiyotlar ro‘yhati

1. I.A.Karimov. “O‘zbekitson mustaqillikka erishish ostonasida”. “O‘zbekiston”Toshkent.2011 y.
2. I.A.Karimov. “Jahon moliyaviy - iqtisodiy inqirozi”, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari” T. “O‘zbekiston” 2008 yil.
3. I.A.Karimov. “YUksak ma’naviyat engilmas kuch” T. “Ma’naviyat”2008 yil.
4. I.A.Karimov. “O‘zbekiston XXIasr bo‘sag‘asida havfsizlikka tahdid va barqarolik shartlari” T., “O‘zbekitson”1997 yil.
5. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi “O‘zbekiston” nashriyot - matbaa ijodiy uyi. 2010 y.

. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharhlar. _ T.: "Adolat", O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 1997 y. 384-bet.

6. Islom Karimov Konstitutsiya to‘g‘risida (O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o‘rganuvchilarga yordam). Tuzuvchilar: yuridik fanlar doktorlari, prof. *A.Saidov, U.Tojixonov*. _ T.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2001 y. 155-bet.

Asosiy adabiyotlar ro‘yhati

1.O‘zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksiga sharx 1-jild. Toshkent “VEKTOR - PEESS” 2010 yil.

2. Fuqarolik huquqi. Ikkinchi qism. Toshkent. “Ilm-ziyo” 2008 yil.

3. O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksiga sharx. Toshkent “Iqtisodiyot va huquq dunyosi” nashriyot uyi. 1998 yil. 2-qism.

4. O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksi. Toshkent. “Adolat” 2007 yil.

5. "O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni. 1992 y. iyul.

6.O‘zbekiston Respublikasining Konsullik ustavi. Xalq so‘zi. _ 1996 10 sentyabr.

7. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. _ T.: "Adolat", 1998 y. 300-bet.

8. Boguslavskiy M.M. Mejdunarodnoe chastnoe pravo. 2-e izdanie pererab. i dop. _ M.: Mejdunar. Otnosheniya, 1994. 416 -bet.

9. Mejdunarodnoe chastnoe pravo: Uchebnik dlya vuzov / pod redaksiey tora yuridicheskix nauk N.I. Marыshevoy. _ M.: YUridicheskaya firma "Kontrakt", "INFRA - M", 2000. 532-bet.

10..Nechaeva A.M. Semeynoe pravo. Kurs leksiy. _ M.: YUrist, 1998. 336-bet.

11.Federatsii. _ M.: izdatelskaya gruppa "Norma", - "INFRA - M", 1999, 696-bet.

12. Raxmanov A.R.; Bezborodov A.G. Problemы grajdanstva i semi v mejdunarodnom chastnom prave. TGYUI.— T., 2001. 483-bet. jurnal mejdunarodnogo prava, 1996, № 2.

Qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yhati

1. YUridik ensiklopediya. Toshkent “SHarq” 2010 yil.
2. SHartnoma huquqi. Moskva Statut 2002 yil.
3. Anufrieva L.P. Mejdunarodnoe chastnoe pravo. V 3-tomax. T.1 Obщaya chast: Uchebnik, M.: BEK, 2000.
4. Boguslavskiy M.M. Mejdunarodnoe chastnoe pravo. Uchebnik, 3-e izd., M.: YUrist, 1998.
5. Boguslavskiy M.M. Mejdunarodnoe chastnoe pravo. Praktikum. M.: YUrist, 1999.
6.Zvekov V.P. Mejdunarodnoe chastnoe pravo. Kurs leksii. M. : Izdatelskaya gruppa "Norma - INFRA", 1999.

.

7. Erpыleva N.YU. Kollizionnыe voprosы v sovremennom chastnom prave./ Zakonodatelstvo i ekonomika. 1998, №2.
8. Zvekov V.P. Mejdunarodnoe chastnoe pravo. M.: Izdatelstvo NORMA, 2000.
9. Mejdunarodnoe chastnoe pravo. Uchebnik pod. red. Marыsheva N.I. M.: "Kontrakt". 2000.
10. SHvыdok N.G. Mejdunarodnaya unifikatsiya kollizionnыx norm semeynogo prava/ Pravo i ekonomika, 1995, № 15-16.
11.Fuqarolik, oila va jinoiy ishlar bo‘yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar to‘g‘risida MDH Konvensiyasi. Minsk, 1993, 22 yanvar.
12.YUridicheskaya informatsionnaya sistema PRAVO. Mejdunarodnoe pravo. 2002 y. 1 apreldagi versiyasi.
13. O‘zbekiston Respublikasining Konsullik Ustavi (1996 y. 29 avgust). O‘zbekistonning yangi qonunlari. №14. - T.: "Adolat", 1997 y.
14. Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining 1996 y. 30 avgust Qonuni. // O‘zbekistonning yangi qonunlari. №14. - T.: "Adolat", 1997 y.
15.Samarxo‘jaev B.B. Xalqaro xususiy huquq. O‘quv-metodik qo‘llanma. T.: "Eldinur" nashriyot uyi, 1999 y.
16.Hamraev S. Xalqaro xususiy huquq. O‘quv qo‘llanma. - T.: "Adolat", 2000 y.